

Oppalaškommeanta nr. 3

**Álbmotlaš vehádahkii gullelaš olbmuid
rápmaoktasašsoahpamuša gielalaš vuoigatvuodát**

Dohkkehuvvon 24.5.2012

Sisdoallu

Oassi I Láidehus	6
Oassi II Giellavuoigatvuodát ja identiteahtat	14
1. Giella ja persovnnalaš identiteahtat	14
1.1. Buotgokčevaš lahkonanvuohki.....	14
1.2. Válljenfriddjavuohta, gullan eanet servošiidda diliid mielde	15
1.3. Dieđuid čoaggin	17
2. Vehádatidentiteahta mávssolaš dagaldagaid dego giela ovddideapmi	20
Oassi III Gielalaš vuoigatvuodát ja ovttavewardásašvuohta	23
1. Buot eallinsurggiin ollašuvvi ovttavewardásašvuohta lága ovddas ja dásseveardásaš lága suodji	23
2. Utnolašvuohta, kultuvrraid gaskasaš gulahallan ja vealatkeahtesvuohta.....	26
2.1. Kultuvrralaš ja gielalaš máŋggalágánvuođa árvoštallan.....	27
2.2. Váldogiela ja vehádatgielaid hubmiid gaskavuođa gorit 28	
Oassi IV Gielalaš vuoigatvuodát ja mediat.....	32
1. Almmolaš media bálvalusat	32
2. Priváhtasektora mediat	35
3. Deaddiluvvon media	36
4. Mediasuorggi teknologalaš ovdánanlávkkat ja daid váikkuhus vehádagaide	38
5. Ealligovva/musihkkaindustriija ja vehádatgielat	39
Oassi V Vehádatgielaid almmolaš ja priváhta atnu	40
1. Vehádatgielaid atnu almmolašvuođas, hálldahas ja riektelágadusas.....	40

1.1.	Láгат mat gusket virggálaš dehe ‘stáhta giela’.....	40
1.2.	Vehádatgiela geavahus vehádaga ja hálddahuslaš virgeolbmuid gaskasaš goriin guovlluin, gos orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahtti mearri álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmot	42
1.3.	Riekti oažžut dieđu riektevuogitvuodalaš meannudemiin.....	46
1.4.	Vehádatgielaid alfabehta	47
2.	Vehádatgiela dihttonhámit: persovdnamat, báikenamat ja topográfalaš merkejumit.....	47
2.1.	Ovdnamat ja sohkanamat (patronymat).....	47
2.2.	Priváhtalundosaš dieđu almmolaš oidnon.....	49
2.3.	Almmolaš galbbat	50
	Oassi VI Giellavuoigatvuodát ja skuvlen.....	53
1.	Skuvlema oažžun.....	53
2.	Doarvái vejolašvuodát vehádatgiela ja vehádatgielalaš oahpahussii ja oahppamii.....	56
2.1.	Rabas, oassálastit váldi ja vealakehtes doaladupmi vehádatgielaid oahpahusas	56
2.2.	Skuvlenuogitvuodáid buotlágán anu vuogit, mat leat vejolaččat	60
2.3.	Váldogiellaid ja vehádatgielaid dássedeaddu skuvlemis 62	
2.4.	Gielalaš mánggalágánvuodá ja kultuvrraidgaskasaš bajásgeassima ovddideapmi	65
	Oassi VII Gielalaš vuoigatvuodát ja oassálastin.....	67
1.	Gielalaš vuoigatvuodát ja beaktilis kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii oassálastin.....	68
2.	Gielalaš vuoigatvuodát ja beaktilis oassálastin almmolaš áššiide.....	71
	Oassi VIII Jurddabohtosat.....	76

Oassi I Láidehus

1. Daningo gielalaš vuoigatvuodain lea guovddáš mearkkašupmi álbmotlaš vehádatolbmuid buot vuoigatvuodaid beaktilis suodjaleami dáfus, de álbmotlaš vehádagaid suodjaleami rápmaoktasašsoahpamuša ráđdeaddi komitea oamasta dán goalmát tematihkalaš oktasaškommeanttas álbmotlaš vehádatolbmuid gielalaš vuoigatvuodaide.

2. Rápmaoktasašsoahpamuš gáibida, ahte soahpamušstáhtat ovddidit álbmotlaš vehádatolbmuid dievas ja beaktilis ovtaveardásašvuoda buot ekonomijja-, servodat-, politihkalaš ja kultureallima surggiin. Dát dárkkuha vuoigatvuoda lága suodjái, ovtaveardásašvuhtii lága ovddas ja vuoigatvuoda suodjái buot etnihkalaš álgoboahtimiša dehe eará ákka dihte, ee. giellavealaheami dihte. Dievas ja beaktilis ovtaveardásašvuodta máksá maid dan, ahte eiseválddiin lea dárbu álgit sierra doaimmaide vássán dehe struktuvrralaš sierraárvosašvuoda vulos deaddima ja dan sihkkarastima várás, ahte buohkain, maddái álbmotlaš vehádagaide gullevaččain lea ovttalágán vejolašvuodat. Dasa lassin rápmaoktasašsoahpamuš gáibida, ahte soahpamušstáhtat čatnasit ”ovddidit diliid, mat leat dárbblašlaččat, vai álbmotlaš vehádatolbmot sáhttet doalahit ja gárgehit kultuvrraset sihke sealluhit identiteahttaset mávssolaš vuodđodagaldagaid, namalassii sin oskkoldagaset, gielaset, árbevieruideaset ja kulturárbbiset”.¹

¹ Gč. rápmaoktasašsoahpamuša 5(1) artihkkala.

3. Vaikko rápmaoktasašsoahpamuš suodjalanaí álbmotlaš vehádagaid ovttaskas olbmuid vuoigatvuodaid, de dihto vuoigatvuodaid suojis, ee. vuoigatvuodain beaktilis oassálastimii, lea iežas kollektiivvaláš olli.² Iešalddes oasi muhtin vuoigatvuodain, dego vuoigatvuoda atnit vehádatgiela almmolaččat, sáhtta atnit áhpsat dušše ovttas earáiguin,. Measta buot vehádatvuoigatvuodat leat čatnagasas nuppiidasaset, muhto ná lea earenoamážit gielalaš vuoigatvuodaid buohta. Giella lea guovddáš olggosbuktin- ja gulahallanvuohki, ja danin gielalaš vuoigatvuodat galget dáhkiduvvot eará vuoigatvuodaid olis. Dát eará vuoigatvuodat gusket ee. skuvlema, joavkomedia oažžuma ja oassálastima kultur-, servodat- ja ekonomijaeallima sihke almmolaš áššiid.

4. Oppalaškommeanta giedahallá vuohččan gielalaš vuoigatvuodaid čoavddamearkkašumi olbmo identitehta dehe identitehtaid seilluheapmái (oassi II – rápmaoktasašsoahpamuša 3 ja 5 artihkkalat). III oasis gielalaš vuoigatvuodat geahčaduvvojit liikká dehálaš prinsihpaid, utnohisvuoda ja dievas ja beaktilis ovttaveardásašvuoda oaidninvuogis (rápmaoktasašsoahpamuša 4 ja 6 artihkkalat). Oppalaškommeantta oasis IV–VII giedahallet

² Gč. maid rápmaoktasašsoahpamuša 3(2) artihkkala: “ Olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, sáhttet aktonassii seamma ládje dego ovttas earáiguin atnit vuoigatvuodaid ja návddašit daid friddjavuodaid, mat leat dán rápmaoktasašsoahpamuša prinsihpain mielde.” Dát oktasaš vuoigatvuodain ja friddjavuodain návddašeapmi lea oppalaškommeantta H(1995)010, guovvamánnu 1995, 37 logu mielde eará ášši go kollektiivvaláš vuoigatvuodaid doaba.

deháleamos gielalaš vuoigatvuodaid joavkkuid joavkomeidaid, gielaid almmolaš ja priváhta anu, oahpahusa ja skuvlema ja beaktilis oassálastima dáfus (rápmaoktasašsoahpamuša 9–17 artihkkalat).

5. Ráđdeaddi komitea dán rádjái dohkkehan cealkámušaid vuđolaš ja analyhtalaš veardideami maŋnel oppalaškommeanttas ovdanbuktojit gielalaš vuoigatvuodaid deháleamos jurddabohtosiid, maida ráđdeaddi komitea lea bohtán riikaguovdasaš cealkámušainis golmma sierra cealkinjorrosisttis.³ Oppalaškommeanta vuodđuduvvá dán vuodul rápmaoktasašsoahpamuša ollašuhttima vuđolaš bearráigehččui soahpamušstáhtain jagi 1998 rájes, ja dat lea joatkka guovtti ovddit ráđdeaddi komitea temáhtalaš oppalaškommentii: vuosttaš skuvlema rápmasoahpamuša temáhtalaš oppalaškommeanta addojuvvui 2.3.2006⁴ ja nubbi oppalaškommeanta 27.2.2008, mii guoskkai álbmotlaš vehádatolbmuid beaktilis oassálastima kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii sihke almmolaš áššiide.⁵

³ Oppalaškommeanta čujuha dávjá 1., 2. ja 3. jorrosa riikaguovdasaš cealkámušaide, jos das leat mielde sierra fuomášumit. Čujuhusat leat dárkkuhuvvon dušše buktii fuomášumit oinnolažžan. Dás lea viggojuvvon addojuvvot viiddes govva sierra doahpamušstáhtain dahkkojuvvon fuomášumiin. Gielalaš vuoigatvuodát eai leat buncarakkáis juohke sajis ja čujuhusat gusket dušše 34 soahpamušstáhta 39:s.

⁴ Gč. ráđdeaddi komitea álbmotlaš vehádagaide suodjaleami rápmaoktasašsoahpamuša vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeanta ACFC/25DOC(2006)002, dohkkehuvvon 2.3.2005, www.coe.int/minorities.

⁵ Ráđdeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeanta, mii giedahallá álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid beaktilis oassálastima kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii sihke almmolaš áššiide, ACFC/31DOC(2008)001, 5.5.2008, www.coe.int/minorities.

Álbmotlaš vehádagaid ja álbmotservodaga ovddasteddjiin ⁶, universiteahttatutkiin ja eará ságastallanguimmiin lea čoggojuvvon divrras diehtu ee. viiddit konsultašuvnnat, mat leat bargon maŋimus hámuhanproseassas.

6. Oppalaškommeantta terminologija lea dan soddjilis lahknanvuogi mielde, maid ráddeaddi komitea lea barggustis dán rádjái čuvvon. ‘Vehádatgiella’ dárkkuha dán vuodul oppalaškommeanttas maid beare lahttostáhta atnin sierra tearpmain – ‘álbmotlaš vehádaga giella’, ‘álbmotlaš vehádaga atnin giella’, ‘álbmotlaš vehádagaide gullevaž olbmuid giella’, ‘natiivagiella’ dehe ‘eatnigiella’.⁷ Dát ii gáibit dan, ahte eiseválddit livčče virggálaččat dovddastan dan ‘vehádatgiellan’.

7. Lassánan johtin ja fárrenlihkadus leaba otná servodatlaš ihtagat, ja dat leaba maid dahkan mánggabeallásazžabun gulahallangaskaomiid. Dán čuovvumuššan giela sosiolingvisttalaš lahknanvuogit, mat guhká gehččojuvvoje lávga gullat guovllu dehe joavkku gullama stádis doahpagiidda, leat maid rievdame. Rápmaoktasašsoahpamuš vuodđuduvvá ovttaskas olbmo vuoigatvuodaid oaidninvuohká. Dat ii nuppi sániiguin jorgal geahčastagas ieš gillii dehe giellaservošii, muhto dan hubmiide. Giela hubmiid

⁶ Tearbma ‘vehádatovddasteaddji’ ii mange ášši buohta deavsttas sisdoala juridihkalaš mearkkašumiid, muhto dat dárkkuha lagamusat vehádagaid áššiid vuoddi dehe sin beales hubmi olbmuid, geat leat háliidan juohkit oainnuideaset.

⁷ Tearbma ‘eatnigiella’ ii vealttakeahttá sisdoala etnihkalaš mearkkašumiid, muhto dat dárkkuha giela, mii lea friddja välljejuvvon ruovttus hubmojuvvot, leibe gažaldat vehádaga dehe virggálaš gielas.

gulahallanrepertoárat, masa sáhttet gullat viidát sierralágán gielalaš resurssat (gielaid, suopmaniid jnv. standárdahámit ja norpmaidvuostásaš hámit), ovdánit dávjá oba eallima áigge vuorrováikkuhusa ja johtima čuovvumuššan.

8. Stáhtain lea ain guovddáš rolla giellageavahusa muddejeaddji juridihkalaš rámaid meroštallamis, maddái eará doibmiid mearkkašupmi lea lassáneame; dat leat ee. báikkálaš, guvllolaš dehe riikkaidgaskasaš bealit, main sierra doaibmit čuhcet gielaid doaibmivuhtii ja árvvus atnimii. Hubmijoavkkuidgaskasaš eahpedásseárvosaš váldegaskavuodát sáhttet doalvut sosiála hierarkijjaide, mat sáhttet speadjalastet maid giellageavadiidda ja politihkalaš ságastallamii, mii guoská gielaid. Dát čuohcá vuohká, mainna earát oidnet dihto gielaid hubmiid ja dihto muddui maid dasa, mot hubmit oidnet iežasat. Giellapolitihkka, man ulbmilin lea vuoruhit giellaresurssaid sihke ovttaskas olbmo ja servodaga dásis, šaddá maid vástidit giela ja servodaga hierarkijjavuođa sihke servodatlaš oassálastima sierraárvosaš vejolašvuodaid gažaldahkii.

9. Rápmasoahpamuša mihttomeari mielde álbmotlaš vehádagaid ja daidda gullelaš olbmuid vuoigatvuodaid ja friddjavuođaid suodjaleapmi lea olmmošrivttiid riikkaidgaskasaš suddjema gidde oassi.⁸ Dán vuodul rápmasoahpamuša 10.1 artihkkalii čállojuvvon juohke álbmotlaš vehádatolbmo vuoigatvuohta geavahit friddja ja olggobeale olbmuid seahkánkeahhtá iežas vehádatgiela priváhta oktavuodain ja almmolaččat, njálmmálaččat ja

⁸ Gč. rápmaoktasašsoahpamuša 1 artihkkala.

čálalaččat lea maid riikkaidgaskasaš olmmošriektenorpmaid oassi.

10. Rápmaoktasašsoahpamuša lassin earátnai riikkaidgaskasaš vuogádagat leat mávssolaččat álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuodaid suodjaleamis, ja ráđđeaddi komitea leanai váldán daid vuhtii dán oppalaškommeantta čáledettiinis. Daid joavkkus leat čadni norpmat ja nuppe dáfus ávžžuhusat ja rávvemat. Juridihkalaččat čadnit leat Eurohpá oktasašsoahpamuša olmmošrivttiid ja vuodđofriddjavuodaid suddjema (Eurohpá olmmošriektesoahpamuš) standárddat ja norpmat ja daidda gullelaš Eurohpá olmmošriekteduopmostuolu čoavddusgeavat sihke ođasnuhtton Eurohpá sosiála vuodđogirji. Dasa lassin ráđđeaddi komitea lea suokkardallan dárkket maid Oslo ávžžuhusaid álbmotlaš vehádagaide gielalaš vuoigatvuodain, maid lea almmustuhtán EDOO* vehádatáittardeaddji sihke áittardeaddji eará ávžžuhusainis čujuhan gielalaš oliid, guoskkahe giela, dego Haag ávžžuhusaid, mat guske álbmotlaš vehádagaide skuvlenuoigatvuodaid. Mánngat Ovttašuvvan Našuvnnaid instrumeanttat leat maid veahkehan gielalaš vuoigatvuodaid norpmat ráhkadeapmái; earenoamážit julggaštus álbmotlaš dehe etnihkalaš, oskkoldatlaš ja gielalaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuodain sihke vehádatášiid bargojoavkku oppalaškommeanta, julggaštus álgoálbmogiid vuoigatvuodain ja ON:a vehádatforuma fáddái laktáseaddji, earenoamážit skuvlema ja

* EDOO lea oanádus Eurohpá dorvo- ja ovttašbargoorganisašuvnna (=OSCE); jorgaleaddji fuomášahttin

oassálastima ávžžuhusat. Riikkaidgaskasaš oktasašsoahpamuš juohkelágán nállevalaheami jávkadeamis, riikkaidgaskasaš oktasašsoahpamuš siviila ja politihkalaš vuoigatvuodain, riikkaidgaskasaš oktasašsoahpamuš ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuodain ja máná vuoigatvuodaid oktasašsoahpamuš leat maid váldon vuhtii almmolaččat dásis. Ráđđeaddi komitea lea váldán vuhtii maid Eurohpá rasimma ja utnohisvuoda vuostásaš kommišuvnna (ECRI) čoavddusgeavada - áššáigullelaš ja heivvolaš osiid mielde – EU:a giellavuoigatvuodaid servoša njuolggadusaid*.

11. Eurohpá guvllolaš dehe vehádatgielaid vuodđogirjjiis lea giellagažaldagain earenoamáš mearkkašupmi. Vuodđogirji deattuha stáhtaid geatnegasvuoda suodjalit ja ovddidit guvllolaš dehe vehádatgielaid kulturárbbi oassin dan sadjái, ahte stáhtaid bargun livččii mieđihit gielalaš vuoigatvuodaid dáid gielaid hubmiide. Vuodđogirji lea maid áidnalunddot ja hui dehálaš riikkaidgaskasaš instrumeanta, ja danin das lea maid rápmaoktasašsoahpamuša dievasmahtti rolla. Mearkkašahtti rápmaoktasašsoahpamuša ja vuodđogirjji ovttalágánvuodat sáhtta gávdnat earenoamážit vuodđogirjji III oasi dárkilis mearrádusain. III oasi guoská goitge dušše vehádatgielaid, maid soahpamušstáhta lea spesifiseren vuodđogirjji ratifiserema olis. Soahpamušstáhtas lea maid guorahallanáigi meroštaladettiinaset, masa III oasi geatnegasvuodain – mat leat dávjá viidábut go

* EU *Acquis* dehege servoša njuolggadusat lea oktasaš vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid sisoalli riektivuodđu, mii čatná buot Eurohpá uniovnna lahttostáhtaid oktasaččat (jorgaleaddji fuom.!).

rápmaoktasašsoahpamušas dárkkuhuvvon gielalaš vuoigatvuodat – dat čatnasit iešgudege giela buohta. Vaikko dán guovtti áššegirjji luondu ja viidodat spiehkastitnai muhtin oassái nuppiineaset, rápmaoktasašsoahpamuša individuála deattuheadji ja nuppe dáfus vuodđogirjji viiddit kultuvrra suodjaleami ja ovddideami oaidninvuohki nannejit ovttas dan juridihkalaš ollisvuoda, mii laktása álbmotlaš vehádagaide gullevaš olmui gielalaš vuoigatvuodaid suodjaleapmái.

12. Dán oppalaškommeanta ulbmilin galgá leat gokčevaš reaidu rápmaoktasašsoahpamuša gullevaš soahpamušstáhtaid sihke álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmuid, álbmotservodaga ja universiteahttamáilmmi atnui. Oppalaškommeanta govvida ovtta guovllus giela sierralágán rollaid vealtameahtun ja vehádaga iešvugiid meroštallin ja nuppe guovllus dehálaš reaidun dievas ja beaktilis ovttaveardásašvuoda ja mánggakultuvrralaš ja gielalaččat mánggalágán servodagaid ovttaiduhhtima ovddideaddjin. Nuppe dáfus dát oppalaškommeanta viggá suokkardallat álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmuid deaivan dáláhástalusaid, mat laktásit sin iežaset gielalaš vuoigatvuodaide. Dán oaidninvuogis dat galgá oidnojuvvot ealli áššegirjin, man dulkon gárgana rápmaoktasašsoahpamuša bearráigeahččoproseassa ovdáneami mielde.

Oassi II Giellavuoigatvuodat ja identiteahtat

13. Giella lea oktagasa ja servoša identiteahta mávssolaš oassedagaldat. Mánngga álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuide giella lea okta guovddáš iežas vehádatidentiteahta ja identifiserema dagaldat. Identiteahta ládje giellage ii leat stádis fenomena muhto dat gárgana miehtá olbmo eallima. Iežas (vehádat)giela dehe gielaid geavahusa gusket dievas ja beaktilis dáhkádusat mákset dan, ahte eiseválddit suvvet olbmuid friddja identifiseret iežaset gielaláččat eaige bákkut sin gággadis giellakategoriijaide. Juohke álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmo vuoigatvuohta válljet friddja háliidago vai iigo hálit šaddat giedahallot vehádahkii gullelaš galgá gudnejahttojuvvot rápmaoktasašsoahpamuša 3.1 artihkkala mielde. Dát lohku giedahallá dan gielalaš vuoigatvuođaid oli, mii laktása persovnnalaš/persovnnalaš identitehtii ja identiteahtaide ja daid vuoigatvuođaide.

1. Giella ja persovnnalaš identiteahtat

1.1. Buotgokčevaš lahknanvuohti

14. Rápmaoktasašsoahpamuša soahpamušstáhtain lea guorahallanváldi das, mot dat meroštallet dan persovnnalaš dási heivehansuorggi. Álbmotlaš dehe gielalaš vehádahkan meroštallan ii oaččo goitge doalvut dáiguin joavkkuiguin meannudeami mielaevttolaš dehe ákkahis earáhuhtimii.⁹

15. Eatnatlohkosaš soahpamušstáhtain leat joavkkut, mat leat gáibidan álbmotlaš vehádahkan dovddasteami,

⁹ Gč. omd. nuppi cealkámuša, mii guoská Polskka; vuosttaš cealkámuša, mii guoská Albania.

vai dat sáhtále atnit ávkki suodjaleamis rápmaoktasašsoahpamuša mielde. Ráddeaddi komitea movttiidahtta áššáigullelaš eiseválddiid oahppat rabas, buotgokčevaš lahknanvuogi ja guorahallat rápmaoktasašsoahpamuša mielde suodjaleami olaheami joavkkuide, main dat ii vel leat.¹⁰ Persovdnadásis heivehansuorgi galggalii heivvolaš osiid mielde gokčat maid olbmuid, geain ii leat riikkavulošvuohta, eandalii dalle, go riikkavulošvuođa eretgokčan guoská álbmotlaš vehádagaide gullelaš stáhtahis olbmuid, geat orrot bissovaččat dihto guovllus.¹¹ Dát dávista viiddit miehtá Eurohpá viggamušaide, mat vigget mángganyánsalaš vuohkái heivehit riikkavulošvuohtakriteara álbmotlaš vehádagaid suodjaleamis.¹²

1.2. Válljenfriddjavuohta, gullan eanet servošiidda diliid mielde

16. Rápmaoktasašsoahpamuša 3.1 artihkkala mielde ”juohke álbmotlaš vehádatolbmoss lea vuoigatvuohta friddja välljet, giedáhallogo son dakkárin vai ii, iige dán välljemis dehe daidda gullelaš vuoigatvuođaid geavaheamis oaččo čuovvut mihkkege áruid.” Rápmaoktasašsoahpamuša dulkoma ja ollašuttima dáfus lea ravddamus ráje dehálaš gudnejahtit prinsihpa, man

¹⁰ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Bosnia ja Hercegovina; nubbi cealkámuš, mii guoská Kroatia.

¹¹ Gč. omd. nuppi cealkámuša, mii guoská Ruošša Federáhta; goalmmát cealkámuša, mii guoská Kroatia.

¹² Gč. Venezia kommisšuvdna, Čielggadeapmi vuoigatvuođain, mat gusket riikkavulošvuođa haga orruide ja vehádagaide, CDL-AD(2007)001, 18.1.2007, dohkkehuvvon Venezia kommisšuvnna 69. dievasčoakkámis 15.–16.12.2006.

mielde olmmoš oažžu friddja identifiseret iežas.¹³ Giella adnojuvvo oktasáččat identiteahta mávssolaš dagaldahkan, muhto giellamáhttu dehe dan váilun dehe giellageavahus ii galgga automáhtalaččat ovttastahttot sierra jovkui gullamii.¹⁴ Vuostegežiid gielalaš ja kulturvuoigatvuođaid geavaheapmi ii oaččo leat sorjavaš olbmo iežas vehádatgiela máhtus dehe su eará gielaid máhttimisttis.¹⁵

17. Vehádatjovkui gullan lea persovnnalaš válljen, mii ferte goitge vuodđuduvvat olbmo identiteahta juogaman objektiivvalaš kriterii.¹⁶ Jos háliida gullat dihto jovkui, de das čuovvut mihkkege áruid. Válljenfriddjavuhtii ferte giddejuvvot áššáigullelaš fuomášumi earenoamážit dalle, go vehádaga lahttun iežas julggašteapmi ii leat anonyma dahku, go das čuovvu dilli seailu rievdameahttumin guhká ja go biehttaleapmi dákkár julggašteamis – ovdamearkka dihte dihto ovddalgihtii meroštallojuvvon giellakategoriijai gullamis – doalvu dihto politihkalaš dehe siviilavuoigatvuođaid massimii.¹⁷ Olbmuid laktin

¹³ Gč. maid ráđdeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen.

¹⁴ Vaikko vel álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot mángii sáhttet dovdat iežaset gullat dihto vehádahkii gielalaš kritearaid vuodul, de dát oppalaškommeanta ii gieđahala gielalaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuođaid, muhto álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuođaid.

¹⁵ Nubbi cealkámuš, mii guoská Ruota; nubbi cealkámuš, mii guoská Ukraina.

¹⁶ Álbmotlaš vehádagaid suodjaleami rápmaoktasašsoahpamuš ja čilgejeaddji muittuhančálus, H(1995)010, guovvamánnu 1995, 35 lohku.

¹⁷ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Italia; goalmmát cealkámuš, mii guoská Kyprosa.

dihto jovkui olggaldas dehe gielalaš iešvugiid vuodul dehe almmá sin miehtama haga dahkkon navdosiid vuodul ii doahttal rápmaoktasašsoahpamuša.¹⁸

18. Olmmoš sáhtta maid háliidit identifiseret iežas mángga jovkui. Mángga oktavuhtii gullan lea iešalddes oalle dábálaš fenomena ovdamearkka dihte seahkenáittoslihtuid čuovvumuššan dehe ovdamearkka dihte diliin, main stáhta sadjái bohtá nubbi stáhta. Olmmoš sáhtta maid identifiseret iežas sierra vugiid mielde sierra dáhpusain dađi mielde, man dehálaš iežas identifiseren sutnje duoin sierradáhpáhusain lea. Ráđdeaddi komitea geahččá, ahte rápmaoktasašsoahpamuša 3 artihkkala mielde, vuoigatvuohta identifiseret iežas dáhtus vuogi mielde dáhkida maid vejolašvuoda gullat mángga jovkui. Dát máksá dan, ahte olmmoš sáhtta doarjalit mánggaide vehádatgielaid gielalaš vuoigatvuođaide sahte gažaldatvuloš rápmaoktasašsoahpamuša artihkkaliid áššit gullet, omd. gáibiduvvon ja/dehe árbevirolaš orrunbáikki, guoskevaš eavttut divvet.¹⁹

1.3. Dieđuid čoaggin

19. Ráđdeaddi komitea deattuha dan, ahte lea dehálaš čoaggit luohtehahti ja sierranaston dieđu sierra joavkkuid olbmuid gielalaš dárbbuin ja vuoigatvuođain, mat gudnejahttet ja ovddidit beaktilis politihka duddjoma, ollašuhttima ja árvoštallama. Dán dieđu čoaggin, furken ja atnu ferte leat buot gustojeaddji

¹⁸ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Duiskka; vuosttaš cealkámuš, mii guoská Slovakia.

¹⁹ Nubbi cealkámuš, mii guoská Armenia.

persovdnadieđuid suodjalannorpmaid mielde.²⁰ Soahpamušstáhtat movttiidahttojit čoaggit dieđuid mángga sierra gáldus álbmotrehkenastindieđuid lassin. Dát gáldut sáhttet leat formála ja eahpeformála dálldoallo- dehe skuvlagažadeamit sihke sorjjasmeahttun dutkamuš. Dulkodettiinaset čoggojun dieđuid eiseválddit galget leat diehttevaččat das, ahte ovddit muosáhusat ja vealaheamis ballu sáhttet oažžut olbmuid čiegadit giellajoavkkuset dehe gielalaš identiteahttasat.²¹ Kvantitatiivvalaš dieđus ii danin galgga atnit áidna luohtehahti dieđu gáldun, muhto dat galgá dievasmahttojuvvot kvalitatiivvalaš sosiologalaš, etnográfalaš ja eará dieđalaš dutkamušaiguin earenoamážit dalle, go gárgananháltin orru leame dihto giela hubmiid meari unnun dehe go statistihkkadieđut spiehkastit vehádagaid ovddasteddjiid árvvoštallamiin.

20. Giella etnikkalaš joavkku dovddaldahkan bođii atnui álbmotrehkenastima olis 1800-logus. Navdojuvvui, ahte juohkeovttas lea okta ráđđejeaddji giella, ja danin eanet go ovttá giela ilmmuhan olbmot giedahalloje álbmotrehkenastimis dávjá ovttagielalazžan. Jos giellapolitihkka goitge háliiduvvo dávistuvvot dálá hástalusaide, de ferte dohkkehuvvot ovttahatolbmuid mánggagielalášvuohta ja dálá servodagaid sosiála ja gielalaš mánggalágánvuohta. Vehádatgielaid hubmit sáhttet mángii geavahit virggálaš giela dehe virggálaš

²⁰ Gč. omd. Eurohpá ráđi oktasašsoahpamuš ovttahatolbmuid suodjaleamis persovdnadieđuid automáhtalaš dieđuid giedahallamis (ETS 108) ja ministtarkomitea ávžžuhus 97(18) statistihkalaš ulbmiliidda čoggojuvvon ja giedahallojuvvon persovdnadieđuid suodjaleamis.

²¹ Nubbi cealkámuš, mii guoská Kroatia.

gielaid, ja dávjá sis lea dán/dáid gielaid alit čálalaš máhttu. Dat ii galggale goitge eastit sin atnimis iežaset maddái vehádatgiela eamihubmin. Vai vehádatgielaid hubmit eai gihppejuvvo ovttá áidna giellakategoriijai omd. statistihkain, gažademiin galgá addojuvvot vástideddjiide vejolašvuohta ilmmuhit eanet go ovttá giela. Válljengažaldagat ja rabas vástádusmolssaeavttut, mat eai gáibit ovttá kategoriija válljema, sihkkarastet, ahte bohtosat duođaid speadjalastet individuála válljema.²²

21. Ráđdeaddi komitea movttiidahtta eiseválddiid dieđuid čoakkedettiineaset doahttalit dárkket iežas lupmosit válljejuvvon identiteahta prinsihpa ja Eurohpá statistihkkadieđoalmuid konfereansa ávžžuhusaid.²³ Ráđdeaddi komitea movttiidahtta eiseválddiid riepmat sierranas doaimmaide, vai álbmotrehkenastima ollašuhttiid fárus livčče maid vehádagaide gullevaččat sihke áššáigullevaš vehádatgielaid hubmit. Dása lassin gažadanskovit ja eará diehtočoagginreaiddut galggale jorgaluvvot vehádatgielaide, ja vehádagaide ovdasteaddjit galggale gullojuvvoat válmmaštallanmuttus diehtočoaggimis adnon vugiin ja ee. gažaldagain, mat gusket olbmuid etnikkalaš dehe gielalaš joavkkuide gullama. Dát prinsihpat gusket buot diehtočoaggima

²² Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Suoma, mas (áidna) álbmotregistara giellaválljen meroštalaš maid beaivedivššu giela, mii lei oazžunsajis.

²³ ON:a Eurohpá ekonomijakommisšuvdna, Eurohpá statistihkkadieđoalmuid konfereansa ávžžuhusat jagi 2010 álbmot- ja orrundillerehkenastimii. Ráhkaduvvon ovttasrádiid Eurohpá ovttaidumiid statistihkkavirgedoaimmahagain (EUROSTAT). ON:a Eurohpá ekonomijakommisšuvdna, Geneve (2006): §:t 430–436, mat gusket giela.

vugiid, dego omd. almmolaš bálvalusaid fállun gullelaš ja servodatlaš gažademiid sihke eará áššáigullelaš dutkamušaid, mat laktásit álbmotlaš vehádagaide, maddái sin priváhtaeallimii.

2. Vehádatidentiteahta mávssolaš dagaldagat dego giela ovddideapmi

22. Ráddeaddi komitea geahččá, ahte eiseválddit galggale lagas ovttasbarggus álbmotlaš vehádagaid ovddasteddjiiguin ráhkadit dássedettolaš ja ovttalágán strategijaid, maiguin sáhttet ovddiduvvot dilitt, main álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot sáhttet doalahit ja ovddidit iežaset kultuvrra ja seailluhit iežaset identiteahta, dego gielaset, mávssolaš oassedagaldagaid. Ráddeaddi komitea lea deattuhan giela ja kultuvrra seailluheami gaskavuoda earenoamáš oktavuoda eatnatlohkosaš riikaguovdasaš cealkámušainis eandalii geahčadettiinis lohkomearálaččat unna vehádagažiid ja álgoálbmogaččaid, maid árbevierut ja kultuvra seilot ee. jur dáid gielaid bistevas anuin.²⁴ Álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuotta geavahit iežaset gielaid galggalii danin meroštallojuvvot ja suddjejuvvot čielgasit láhkaásaheamis, ja vuoigatvuoda ollašuvvan galggalii jeavddalaččat bearráigehččojuvvot.²⁵

23. Eiseválddit galggale álbmotlaš vehádagaid ovddasteddjiid konsultašuvvna vuodul joatkit dakkár fidnuid doarjuma, maid ulbmilin lea vehádatkultuvrraid ja –gielaid seailluheapmi ja gárgeheapmi ja juohkit doarjaga iešguđege joavkkuid dárbbuid mielde sihke

²⁴ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Ruošša Federáhta.

²⁵ Goalmát cealkámuš, mii guoská Britannia; nubbi cealkámuš, mii guoská Šveicca.

vuoiggalaš ja čadačuovgi juohkinmeannudeami doahhtalettiin.²⁶ Álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid ovdan lokten gažaldagat, mat gusket sin vuoigatvuodaset seailuhit ja gárgehit iežaset sierraidentiteahta ja kultuvrra, galget guldaluvvot ja dat galget maid váldojuvvot vuhtii ruđaid juohkima mearrádusdahkamis.²⁷ Prográmmat ja fidnut, mat laktásit álbmotlaš vehádagaid kulturdoibmii, galget vejolašvuodaid mielde hálddašuvvot vehádatovddasteddjiid veahkehemiin, ja galget ilmmuhuvvot ákkat, jos vehádatorganisašuvnnaid dehe gullanstruktuvrraid ávžžuhusat eai doahhtaluvvo.

24. Ráddeaddi komitea cealká, ahte oktii suddadeami (assimilerema) caggan ii dárkkut duššefal dan, ahte biehttaluvvo meannudemiin, maiguin viggojuvvojit suddaduvvot oktii álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot.²⁸ Dego rápmaoktasašsoahpamuša 5.1 artihkkalis celkojuvvo, gažaldat lea maid miehtemielalaš barggus, mainna viggojuvvo dasa, ahte ”ovddiduvvojit dilit, mat leat dárbblašlaččat, vai álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot sáhttet doalahit ja gárgehit kultuvrraset sihke seailuhit identiteahttaset mávssolaš vuodđodagaldagaid”, daid siste gielaset. Eandalii go lea gažaldat lohkomearálaččat unnit vehádagain, dát geatnegasvuohta gáibida vehádatgielaid geavahusa aktiivvalaš ovddideami ja movttiidahttima sihke dáid gielaid geavahusa ovddideaddji oppalašdovdamušaid duddjoma, vai sáhttá

²⁶ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Armenia; goalmmát cealkámuš, mii guoská Kyprosa.

²⁷ Gč. maid ráddeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeantta: beaktilis oassálastin.

²⁸ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Norgga.

caggojuvvot daid jávkan almmolaš eallimis. Oktii suddan sáhtta leat eaktodáhtolaš individuála proseassa, muhto dan ovddabealde dihto goitge válđoálbmoga ja vehádatálbmoga kultuvrralaš, servodatlaš dehe politihkalaš sierraárvosašvuoda áigodat, mii doalvu dasa, ahte álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot mihtet oktii suddamii.

25. Nuppe gežiid go oktii suddama, ovttaiduvvan (integrašuvdna) adnojuvvo ákkastallon mihttomearrin, ja dasa sáhttet sihke válđoálbmot- ja vehádatkultuvrrat buktit iežaset bidjosa. Dán olis dat ipmirduvvo sosiála oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda proseassan, mii gudnejahtti vuogi mielde válđá vuhtii sierralágánvuoda ja ovddida oktanaga buot servodaga oasálaččaid miehtemielalaš osolašvuoda dovddu. Ovttaiduvvan servodaga dáfus lea nappo mávssolaš, ahte duddjojuvvojit heivvolaš dilit, main vehádatjoavkkuide gullelaš olbmot sáhttet seailuhit iežaset kultuvrra ja doalahit identiteahttaset.²⁹ Ovttaiduvvan lea guovtteguvllot proseassa, ja danin dat gáibida guovttebealat dovddasteami ja gudnejahttima. Dat doalvu dávjá rievdadusaide sihke válđoálbmoga ja vehádagaide kultuvrrain. Dát gáibida válđoálbmogis rabas doaladumi ja nuppástusválmmašvuoda, vai dat bastá válđit vuostá vehádatkultuvrraid mielddis buktin riggodaga.

²⁹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Bulgaria; vuosttaš cealkámuš, mii guoská Dánmárkkku; goalmmát cealkámuš, mii guoská Suoma.

Oassi III Gielalaš vuoigatvuodat ja ovtaveardásašvuohta

26. Rápmaoktasašsoahpamuša 3.2 artihkkala mielde vehádagaide gullelaš olbmot sáhttet akto seamma ládje go ovttas earáiguin geavahit vuoigatvuođaideaset, mat bohtet dán rápmaoktasašsoahpamuša prinsihpain. Vaikko rápmaoktasašsoahpamušas dárkkuhuvvon vehádatvuoigatvuođat eai adnojuvvo kollektiivlaš vuoigatvuohtan, de juogaman dain, namalassii jur gielalaš vuoigatvuođain, lea kollektiivlaš olli. Daningo dajaldat ”ovttas earáiguin” sáhtta doallat sisttis maid eará vehádagaide lahtuid dehe váldoálbmogii gullelaš olli, dáid vuoigatvuođaid geavahusas lea kultuvrraidgaskasaš olli, mii gáibida oppalaš ovtaveardásašvuođa dovdamušaid ja utnolašvuođa servodagas (artihkkalat 4 ja 6). Dán earenoamáš giellavuoigatvuođaid servodatlaš oli, mii mieigá oassálastit válde vealakeahtesvuođa prinsihpa ollašuvvamii ja beaktilis ovtaveardásašvuođa ovddideapmái, analyserejuvvo dán logus.

1. Buot eallinsurggiin ollašuvvi ovtaveardásašvuohta lága ovddas ja dásseveardásaš lága suodji

27. Mánngat dán oppalaškommeantta eará osiin ovdan loktejuvvon prinsihpat gusket daid prinsihpaid beaktilis ollašuvvama, main lea gažaldat rápmaoktasašsoahpamuša 4 artihkkala miel ovtaveardásašvuođas lága ovddas, dásseveardásaš lága suojis ja beaktilis ovtaveardásašvuođas buot eallima surggiin. Rádddeaddi komitea movttiidahtta buot soahpamušstáhtaid oahppat álbmotlaš vehádagaide suodjaleamis čielga lágain mearriduvvon rámaid, mat eai duššefal lasit didolašvuođa eiseváldiid čatnasemiin álbmotlaš vehádagaide gullelaš

olbmuid suodjaleami ja sin vuoigatvuodaideaset ovddideami várás, muhto main čuvvot maid sierranjuolggadusat beaktilis ovttaveardásašvuoda ovddideami várás. 4.2 artihkal čielggasmahtá, ahte ovttaveardásašvuohtaprinshippa ii gáibit seammalágán meannudeami lahknanvuogi buot gielaid ja diliid buohta. Jorggotgežiid, ovttaveardásašvuoda ovddidandoaimmat galget leat čuozihuvvon, vai sierra vehádatgielaid hubmiid sierradárbbut sáhttet váldojuvvot vuhtii. Lohkomearálaččat unnit vehádagaidd gielaid hubmiid várás soitet dárbbahuvvot sierranjuolggadusat giellageavahusa ealáskahttima várás almmolaš oktavuodain, go fas nuppit hubmon vehádatgielat sáhttet gáibidit eará ovddidanvugiid.

28. Soahpamušstáhtat sáhttet heivehit mánggalágán vugiid ovttaveardásašvuoda ovddideami várás ja dásseárvolágaid ollašuhttima bearráigeahču várás. Dakkárat sáhttet leat earenoamáš vealahanvuostásaš orgánaid duddjon, (dásseárvo)áittardeddiid dehe eará sierrainstitušuvnnaid vuodđudeapmi. Álbmotlaš vehádahkii gullelaš olbmui galgá leat vejolašvuohta oažžut dieđu, vejolašvuodaid mielde iežaset gielain, iežaset vuoigatvuodain, vealahanvuostásaš institušuvnnaid barggus ja man beare vealaheami hápmái seahkáneaddji divvunvugiin, mat leat sin anus, main leat mielde eahpenjuolga vealaheami hámit ja mánggagardásaš vealaheapmi.

29. Ráđdeaddi komitea geahččá, ahte dásseveardásaš lága suodji sáhtá joksojuvvot, jos vealaheaddji meannudeapmi adnojuvvo lága vuodul ránggáštusvuložin ja buot soahpamušstáhtain čuovvumušaid dagaheaddji dahkun. Rihkusláhkaásaheami siste galggale leat

njuolggadusat, main namalassii mearriduvvo, ahte duopmostuolut galget oaidnit vealaheaddji motiivvaid, mat vuodđuduvvet gillii, kultuvrii, etnikkalašvuhtii dehe oskkoldahkii, losideaddji dillin buot rihkusnamahusaid buohta.³⁰ Vaššisáhka, mii vuodđuduvvá etnikkalaš, kultuvrralaš, gielalaš dehe oskkoldatlaš identitehtii ja buotlágán bahámielatvuhtii giktaleapmi galgá maid registrerejuvvot rihkusláhkii dan sihkkarastima várás, ahte dáin rihkkosiin lea nohkka ángiris ránggaštusčuovvumuš.

30. Ráđdeaddi komitea lea mángga háve fuobmán heajut sajádaga joavkkuid dego románaservošiidda lahtuide čuoocat earenoamáš ovdagáddo- ja vealahanhámiid. Stáhtat galggale duostut vealaheami nu ahte dat plánejit ja ollašuhttet sierradoaibmabijuid, maiguin heajut sajádaga joavkkuid olbmuid dievas ja beaktilis ovttaveardásašvuohta sáhtá ovddiduvvot, ja doaibmabijut galggale čuovvut lagas ovttasbarggus áššáigullelaš joavkkuid ovddasteddjiiguin. Daningo dievas ja beaktilis vuoigatvuodaid geavaheami árut leat mihá viiddit surggiin go dušše giellaáššiin, ráđdeaddi komitea ávžžuha eiseválddiid seahkánit viidát stereotyhpaid viiddideapmái, vealaheaddji meannudeapmái ja heajut sajádaga joavkkuid olbmuid dego románaid duođalaš sierraárvosašvuhtii buot eallima surggiin nu ahte vigget rievdadit dáidda joavkkuide čuohecci sosiála doaladumiid. Dát viggamušat sáhttet leat ovdamearkka dihte románagiela geavahusa ovddideapmi heivvolaš diliin.

³⁰ Gč. ee. vuosttaš cealkámuša, mii guoská Albania.

31. Muhtin soahpamušstáhtaid giellamáhttogáibádusat, mat heivehuvvojit almmolaš bargguide beassamii dehe juobe riikkavulošvuoda oazžumii, sáhttet bearehaga caggat álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid ávkkástallamis ovttalágán vejolašvuodaideaset, ja dain sáhtta leat eahpenjuolga vealahanváikkuhus. Galgá viggojuvvot sihkkarastojuvvot, ahte dákkár gáibádusat ráhkaduvvojit ja ollašuhthuvvojit vealakehtes čađačuovgi vuogi mielde ja ahte daid siste leat maid jeavddalaš dárkkistan- ja árvvoštallanmekanisma, maid dainna osiin mot dat váikkuhit álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid ovtaveardásaš vejolašvuodaide. Dán olis ráđdeaddi komitea geahččá, ahte álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vejolašvuodta oazžut álkit virggálaš giela/virggálaš gielaid oahpahusa sáhtta leat ávkkálaš eahpedásseárvvu unnideapmái ja beaktilit ovtaveardásašvuoda ovddideami reaidu.³¹

2. Utnolašvuodta, kultuvrraid gaskasaš gulahallan ja vealatkehtesvuodta

32. Rápmaoktasašsoahpamuša 6 artihkal heivehuvvo buot olbmuide, geat orrot soahpamušstáhta guovllus. Mearrádus guoská oba servodaga ja gáibida politihka, mii speadjalastá ja ovddida mánggahápmásašvuoda, jávkada áruid ja movttiidahtta sierra joavkkuid olbmuidgaskasaš oktavuodaid ja ovttasbarggu eandalii skuvlema, kultuvrra ja kommunikašuvnna surggiin. Utnolašvuoda ja gaskavuoda ipmárdusa ovddideami sihke buotlágán vealaheami duostuma geatnegasvuodta lea buot gielalaš vuoigatvuodaid vuoddu. Rápmaoktasašsoahpamuša ovttahatolbmo

³¹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Latvia.

guovttegielalašvuoda ja mánggagielalašvuoda almmolaš vuoinja mielde ³² ovddibus čuovvu, ahte ráddeaddi komitea bargu vuodđuduvvá mánggagielalašvuoda ovdduid dovddasteapmái ja árvvus atnimii servodaga utnolašvuoda ovddideamis ja sierralágánvuoda gudnejahttimis.

33. Giellapolitihkka galggalii dáhkidit dan, ahte buot servodaga gielat gullojit ja oidnojit almmolaš forumain dađi lági mielde, ahte juohke olmmoš diehtá servodaga mánggagielalaš luonddus ja dovddasta iežas servodahkii gullelaš oassin. Vai unnit adnon gielaide guovdu dovdojun gudnejahttin lassánivččii, de giellapolitihkka galggalii movttiidahttit geavahit sierra gielaide almmolaš oktavuodain dego báikkálašhálddahusa guovddážiin sihke joavkomeidiain. Dasa lassin lea dehálaš, ahte vehádatgielaide hubmit ohppet váldogielaide muhto seamma ládje nuppe guvlui. Rápmaoktasašsoahpamuša 6 artihkkala prinsihpaid mielde oassálastit váldi ja vealakeahkes giellapolitihkka galggalii dávistit buot olbmuid dárbbuide, mielde lohkkon árbevirolaš orrunguovlluideaset olggobealde ealli álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot, sisafárrejeaddjit ja dat, gain ii leat riikkavulošvuota.³³

2.1. Kultuvrralaš ja gielalaš mánggalágánvuoda árvvoštallan

34. Ráddeaddi komitea lea jeavddalaččat árvvoštallan diliid, main vehádatkultuvrrat ja –gielat eai ovddiduvvo váldoálbmotservodahkii gullelaš oassin, muhto dat ovdanbuktojit ”marginálalažžan”. Dát sáhttá doalvut

³² Gč. vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen, oassi 2.1.2.

³³ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Nuortariikka.

vehádatkultuvrraid ja –gielaid sirremii ja vehádahkii gullelaš olbmuid oktiisuddamii váldokultuvrii, mii sáhtá adnojuvvot ”eanet čuvgehuslašžan”. Dán geažil ráđdeaddi komitea ávžžuha, ahte vehádatkultuvrrat váldojit sisa mávssolaš oassin oktasaš kultuvrra ovddidepmái vuhtii válddedettiin áššáigullevaččat daid sierrasárgosiid ja miehtemielalaš váikkuhusa servodahkii. Ráđdeaddi komitea lea earenoamážit gáibidan eiseválddiid riepmat doaimabijuide álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielaid ja kultuvrraid oppalaš dovdamuša lasiheami várás skuvllaid oahpahusprográmmaid vehkiin. Dát bargu galggalii bargat oba soahpamušstáhta viidodagas iige duššefal vehádagaide árbevirolaš orrunoavdagiin. Ráđdeaddi komitea ávžžuha dettolaččat eiseválddiid joatkit mediaid ja skuvllaid vehkiiguin dikšojuvvon diđolašvuoda lasiheami viggamušaid servodaga kultuvrralaš ja gielalaš mánggahápmásašvuoda ovddideami ja deattuheami várás.³⁴ Dát sáhtá doallat sisttis oahpaheddjiid ja almmolaš virgehálldašeddjiid, dego bolesa, lassiskuvlema kultuvrraidgaskasaš ja mánggakultuvrralaš ja olmmošrivttiid skuvlema hámis.³⁵

2.2. Váldogiela ja vehádatgielaid hubmiid gaskavuoda gorit

35. Ráđdeaddi komitea lea fuolas lassánan gealdagasvuodain, mat laktásit giellagažaldagaide, ja juohkinlinnjain, mat sáhttet dihttot juobe servodagain, maida sierra joavkkuide gullelaš olbmuid ráfivudot

³⁴ Goalmát cealkámuš, mii guoská Ungara.

³⁵ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Liechtensteina.

gorit leat dábálaččat daid lundui gullevažžan. Rádđeaddi komitea atná earenoamáš fuolastuhttin diliid, main gielalaš juogut adnojit reaidun politihkalaš ulbmiliidda ja dainna lágiin dat daddjojit leat servodatlaš skurččuid vuoddoágga ja main giellajovkui gullamii vuodđudeaddji utnohisvuolta giktaluvvo politihkalaš ságastallamis. Dákkár gárganeapmi sáhtta vaháguhttit servošiid buriid gaskavuoda oktavuodaid logiide jagiide.³⁶

^{36.} Vealaheaddji politihkka ja earenoamážit doaibmabijut, mat laktásit skuvlemii, bealuštuvvojit dávjá virggálaš giela dehe gielaid doarvái buori máhttimiin. Dán áššeoktavuodas rádđeaddi komitea lea dubmen románaid nállevuđot vealaheami ja sirrema ja lea gáibidan doaibmabijuid, mat ovddidit románaálbmoga olbmuid ovttaveardásaš románagiela ja váldogielaid oahppanvejolašvuodaid. Rádđeaddi komitea maiddái ávžžuha eiseválddiid dohkkehít njuovžilit lahknanvuogi daidda románavehádaga olbmuide, geain ii leat áššáigullevaš stáhta riikkavulošvuolta. Eiseválddit galggale árvvoštallat dili mielde dan, ahte dát olbmot sáhtále leat daid doaibmabijuid čuožáhahkan, mat čuozihuvvojit románaide, geain leat siviilavuoigatvuodát earenoamážit oahpahusa ja skuvlema surggiin.³⁷

37. Earenoamáš fuomášupmi galggalii giddejuvvot dihto vehádagaide gullevaš olbmuid gielalaš bálvalusaid

³⁶ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Moldova; goalmmát cealkámuš, mii guoská Britannia; goalmmát cealkámuš, mii guoská ”ovddeš Jugoslavia dásseválddi Makedonia”.

³⁷ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiskka; goalmmát cealkámuš, mii guoská Italia. Rádđeaddi komitea anii dákkár geavada miehtemielalažžan goalmmát cealkámušain, mat guske Norgga ja Nuortariikka.

oažžuma áruide, mat muhtin dáhpáhusain sáhttet leat luondduset dáfus eahpenjuolga vealaheapmi. Dilli sáhtttá guoskat lohkomearálaččat unna, virggálaš giellan dovddastuvvon giela hubmi joavkkuid dehe rápmaoktasášsoahpamuša heivehansuorggi biirii gullevaš álbmotlaš vehádagaid, mat orrot árbevirolaš orrunguovlluideaset olggobealde dehe giellahubmiid, geain ii leat juridihkalaš suodji.

38. Ráđđeaddi komitea atná miehtemielalazžan eiseválddiid doaimmaid, maiguin viggojuvvojit ovttaiduhttot sisafárren- ja báhtareaddjimánát skuvllaide, earenoamážit eatnigiela oahppama ja kultuvrraidgaskasaš oahpahusa ovddideapmái, ja lea movttiidahttán eiseválddiid lasihit dáid doaibmajuid.³⁸ Ráđđeaddi komitea cealká, ahte sisafárreaddjimánáin sáhttet ee. giellaproblemaid geažil leat váttisvuodát oažžut skuvlema ja oahpahusa; dát doalvu dávjá dasa, ahte sii leat badjelmeare ovddastuvvon vuodđoskuvladásis ja seamma ládje ilá unnán ovddastuvvon gaskadási ja alla dási skuvlemis. Vai dáid mánáid skuvlavázzinvejolašvuodát ja beaktilis ovttaiduvvan sáhttet buoriduvvot, de dárbbahuvvo lassidoarjja dego giela intensiivoahpahus, badjelmearálaš oahpahus ja informašuvdna sihke bearrašiid guvlui diđolašvuoda lasiheami. Ráđđeaddi komitea atná maid buorrin ahte sisafárreaddjibearrašiidda addojuvvo doarjja, earenoamážit sisafárreaddjeduogát nisssonolbmuid virggálaš giela gurssaiguin sihke neavvun- ja informašuvdnabálvalusaiguin.

³⁸ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Suoma.

39. Ráđđeaddi komitea cealká maid, ahte muhtin soahpamušstáhtat leat váldán atnui integrašuvdnasoahpamušaid, mat dahkkojit vieris giela hubmi sisafárrejdjiiguin. Oktanaga go ráđđeaddi komitea dovddasta giela mearkašumi ovttaiduvvanreaidun, de dat deattuha dan, ahte ovttaiduvvan guoská sihke váldoálbmoga ja vehádagaid servošiid iige dan galggale oažžut eahpegorálaččat doaimbajuiide, mat čuhcet sisafárrejdjiide.³⁹ Ráđđeaddi komitea lean dán áššeoktavuođas árvvoštallan earenoamážit integrašuvdnasoahpamušaid ránggáštusaid, mat sáhttet leat ovdamearka dihte sosiálahuojuid čuohppan dehe orodanlobi ođasmahtekeahhtá guođđin dehe jorggihahttinuhkki, daningo komitea geahččá, ahte bákkuheapmi lea heivemeahtun vuohki ovttaiduvvama ovddideami várás.⁴⁰ Buot doaimbajut galggale dasa lassin udnot, ahte oktahatolmmoš seailuha ja gárgeha iežas gielalaš ollislašrepertoáras, mas lea fárus eamigiela máhttu. Olbmo identiteahta ja kultuvrra seailudeapmi ja gárgeheapmi – masa gullá mángga sierra identiteahttajovkui gullan ja mánggalágán giellarepertoárat – galgá gudnejahttojuvvot ja dorjojuvvot, ii duššefal danin, ahte das lea mearkašahtti kognitiiva ovdamunni áššáigullelaš ovttahatolbmui muhto maiddá danin, ahte dat lea lihkestuvvan servodahkii ovttaiduvvama dehálaš gáibáduš.

³⁹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Liechtensteina.

⁴⁰ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Nuortariikka.

Oassi IV Gielalaš vuoigatvuodat ja mediat

40. Joavkomeidiain lea dehálaš rolla álbmotlaš vehádagaid gielalaš vuoigatvuodaid áššiin. Vuoigatvuolta vuostáiváldit dieđu ja jurdagiid vehádatgielain ja váikkuhit daid sisdollui rápmaoktasašsoahpamuša 9 artihkkala mielde lea sorjavaš beaktilis vejolašvuodain beassat geavahit kommunikašuvdnagaskaomiid. Vejolašvuolta oažžut dieđu ja váikkuhit dasa dainna gielain, man ipmirda dievaslaččat ja mainna masta gulahallat, lea ovtaveardásaš ja beaktilis almmolaš, ekonomiiija-, servodat- ja kultureallimii oassálastima eaktu. Vai giella sáhtálii gárganit buot áššesurggiin ja bálvalit hubmiidis buotgokčevaš kommunikašuvdnavuohkin, de dat ferte leat mielde maid almmolaš forumain, dego almmolaš mediain. Vehádatgielaid oidnon ja atnu almmolaš mediain lasiha bealistis sosiála oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda, daningo dat speadjalastá oppalaš oassálastit váldi ja vealakeahtes vehádatpolitihka, mii vuodduuvvá árvvusatnimii ja iešárvvusatnima movttiidahttimii.

1. Almmolaš media bálvalusat

41. Vai almmolaš bálvalusa rádio- ja tv-doaibma speadjalastálii servodaga kultuvrralaš ja gielalaš mánggalágánvuoda, de dat galgá dáhkidit doarvái vehádagaide – maiddái lohkomearálaččat unnit álbmotlaš vehádagaide – gullelaš olbmuid ja dáid gielaid mielde Leahkin. Dás čuovvu, ahte dorjojuvvojit váldogielalaš ja vehádatgielalaš mediat ja guovttagielalaš ja mánggagielalaš formáhtat ja prográmmat, mat čuozihuvvon álbmotlaš vehádagaide, maid sii leat

ráhkadan ja gusket sin. Vehádagaid beroštahttet ja fuolastuhttet áššit galget maid oazžut dábálažžan ja vuoruhuvvot ábálaš prográmmaid oassin dan sadjái, ahte dat gieđahallojuvvojit sierra deivvolaš prográmmain, ja váldomedia galggalii leat mielde viiddit politihkalaš ságastallamis, mii guoská vehádagaid gullelaš olbmuid áššiid.⁴¹ Dán ulbmila mielde galggalii viggat váldit journalisttaid, geain leat vehádatduogáš, mielde váldoálbmoga media prográmmaide ja doallat sin media bálvalusas ja sihkarmuvvat das, ahte vehádat leat ovddastuvvon maiddá mediaid hálddahusrádiin. Dasa lassin álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot galggale oassálastit vehádatgielalaš sáddagiid gárgeheapmái dan sihkkarastima várás, ahte dát prográmmat speadjalastet dárbahassii bures vehádatservošiid beroštumi čuožahagaid ja fuolaid. Galggalii maid atnit ávvira das, ahte vehádatgielalaš prográmmat leat alladátagat viiddes álbmoga geasuheaddji vuogi mielde ja sihkarmuvvat das, ahte daid sáddenáigi lea olbmuide heivvolaš.⁴²

42. Daningo vehádatgielalaš sáddendoaibma gáibida lassibidjosa jorgalusaide ja áššáigullelaš terminologii ja gárgeheapmái, dát galgá váldojuvvot vuhtii dáidda prográmmaide várrejuvvon bušehtain.⁴³ Vehádatorganisašuvnnaid ja mediaid vejolašvuhta oazžut almmolaš ruhtadeami galgá álkidahttojuvvo sihkkarastimiin, ahte almmolaš kritearain sáhtta spiehkastit. Dát sáhttet leat ee. juohkima dehe sáddema unnimusguovlu dehe sierra eavttut fálladatgilvvuide

⁴¹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Kroatia.

⁴² Nubbi cealkámuš, mii guoská Romania.

⁴³ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Ungara.

oassálastimis.⁴⁴ Earenoamáš fuomášupmi galggalii giddejuvvot daid lohkomearálaččat unnit dehe vehádagaid dego románaid dárbbuide go dat leat hui heajos sajádagas. Dáin leat dábálaččat rájáláš vejolašvuodát atnit iežasgielat mediaid ja geat gillájit dohkálaš, vehádatgielalaš bargui skuvlejuvvon journalisttaid váilevašvuodas. Mearredidolaš almmolaš doarjja dárbbahuvvo dalle, go mediain lea guovddášrolla ealáskahttinfidnuin, mat leat johttáhuvvon. Eiseválddit galggale fállat lassiruhtadeami dáidda organisašuvnnaide dehe mediaide, mat ovddastit vehádagaid, vai sin identiteahttaset, gielaset, historjjáset ja kultuvrraset boadále válđoálbmoga dihtui.

43. Ráđđeaddi komitea cealká, ahte mánggat soahpamušstáhtat leat váldán atnui stuora dihtomeriid sáddendoibmii, mii dáhpáhuvvá virggálaš giela dehe gielaide mielde. Seammas go ráđđeaddi komitea dovddasta virggálaš giela dehe virggálaš gielaide ovddidanulbmila vuoiggalašvuoda, de komitea duojážassii deattuhan iežas raporttain dan, ahte galggalii addit sierranjuolggadusaid álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuodaid dáhkideami várás. Dakkárat sáhttet leat ee. dihtomeriid soddjilis atnuiváldin ja/dehe spiehkastagat guovlluin, gos orrot mearkkašahhti olu vehádatservošat.⁴⁵ Gielladihtomeriid atnuiváldimis oaččo goassige čuovvut sisdoalu stivren, ja joavkomeidiaid friddjavuohta galgá gudnejahttojuvvot buot osiid mielde. Jorgalan- ja dekestengolut, mat čuvvot dihtomeriid deavdimis, galggale válđojuvvot vuhtii

⁴⁴ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Ruošša Federáhta ja goalmmát cealkámuš, mii guoská Nuortariikka.

⁴⁵ Nubbi cealkámuš, mii guoská Ukraina.

juolludettiin almmolaš ruhtadeami vehádatgielalaš mediaide.

44. Dasa lassin lea dehálaš dadjat, ahte rápmaoktasašsoahpamuša 6 artihkal namalassii gáibida doaimmaid kommunikašuvnna suorggis servodaga utnolašvuoda ja kultuvrraidgaskasaš dialoga sihke sosiála oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda ovddideami várás. Rádđeaddi komitea lea jeavddalaččat deattuhan kommunikašuvnna dehálaš rolla utnolašvuoda ovddideamis ja mánggahápmásašvuoda gudnejahttimis, ja lea árvvoštallan mediaid etnihkalaš joavkkuid gaskasaš bahámielat biebmii ovdagáttolaš raporteremis.⁴⁶ Dán olis lea dehálaš sihkkarastit, ahte vuodduuvvojit journalismma etihkalašvuoda ee. čuozihuvvon skuvlemiin ja dieđu lasihandoaimmain ovddideaddji bearráigeahčchoorgánat ja ahte dáidda orgánaide gullet maid vehádagaide ovddasteaddjit ja ahte dat jeavddalaččat gullet vehádatservošiid.

2. Priváhtasektora mediat

45. Rádđeaddi komitea atná árvvus priváhta ja searvvušlaš mediaid dehálaš rolla álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamis ja lea atnán miehtemielalažžan priváhtasektora mediaid integrašuvnna ja oppalaččabut servodaga kultuvrralaš mánggahápmásašvuoda ovddideapmái addojun bidjosa.⁴⁷ Priváhta joavkomektora steampilastá gilvu, ja dán geažil eiseválddit galgale árvvoštallat priváhta ja

⁴⁶ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Ukraina; goalmát cealkámuš, mii guoská Ruošša Federáhta.

⁴⁷ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Nuortariikka.

servošiid kommunikašuvdnabálvalusaid buvttadeddjiide movttiidahttimiid, mat addojuvvot ovdamearkka dihte ruhtadeapmái ja frekveanssaid juohkimii, ja maiguin sáhtta lasihuvvot earenoamážit lohkomearis mielde unnit vehádagaid beassan geavahit mediaid sihke vehádagaid ja sin gielaideaset fárus leahkima dain. Earenoamáš fuomášupmi galggalii giddejuvvot dán hárrái dálon- ja boaittoeale guovlluide, gos orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahtti olu olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide.

46. Mii bohtá virggálaš giela gielladihtomeriid heiveheapmái priváhta mediasektorii, de ráđdeaddi komitea geahččá, ahte earenoamáš fuomášupmi galgá giddejuvvot dan sihkkarastimii, ahte priváhta fidnut eai ráddjejuvvo áššeheamit ja ahte gielladihtomearit eai vahágahte vehádatgielalaš mediaid vuodđudeami dehe doaimma joatkahuvvama.⁴⁸ Ráđdeaddi komitea lea geahččan, ahte virggálaš giela 75 % dihtomearri priváhta mediasektoris ii leat dakkár go rápmaoktasášsoahpamuša 9.3 artihkal eaktuda.⁴⁹ Biehtadahkes čuovvumušat, mat čuhcet vehádatgielalaš mediaide, sáhttet leat ee. rájálaš sáddenáigi, virggálaš giela jorgalusaid dehe dekstemiid buvttadeami lassigolot ja juobe muhtin dáhpusain sáhkut, mat bohtet suorggi njuolggadusaid rihkkumis.

3. Deaddiluvvon media

47. Das maid 9.3 artihkal doallá sisttis eanas biehtadahkes geatnegasvuoda *leahkit easttekeahttá* deaddiluvvon kommunikašuvdnagaskaomiid vuodđudeami ja geavahusa, de ráđdeaddi komitea lea

⁴⁸ Goalmát cealkámuš, mii guoská Moldova.

⁴⁹ Nubbi cealkámuš, mii guoská Ukraina.

deattuhan eatnatlohkosaš riikaguovdasaš cealkámušainis daid mearkkašumi olbmuide, geat gullet álbmotlaš vehádagaide.⁵⁰ Vehádatgielalaš deaddiluvvon aviissat leat dehálaš ja árbevirolaš diehtooažžun- ja ođasgáldu eandalii áššáigullelaš vehádatservošiid vuorasosolaččaide, ja dain lea maid mearkkašahti symbola- ja ‘dovddaldatmearkkalaš’ árvu oba servoša dáfus, daningo dat čujuhit giela eksisteret almmolaš forumain. Ráđđeaddi komitea lea maid jeavddalaččat cealkán, ahte vehádatservošat atnet iežaset vehádatgielalaš deaddiluvvon media dehálaš reaidun iežaset earenoamáš giela ja kultuvrra sealluheami ja ovddideami várás váldokultuvrra siste. Ráđđeaddi komitea lea dan geažil deattuhan dárbbu doalahit dáidda deaddiluvvon mediaide doarjaga, daningo dat eai beare dávjá leat gávppálaččat eallasat unna sturrodagaset dihte, muhto daid earenoamáš mearkkašupmi vehádatservošiidda ii sáhte buhtejuvvot odđáiigásaš elektrovnnalaš mediaiguin. Komitea lea movttiidahtán soahpamušstáhtaid sihkkarastit, ahte daid almmolaš preassadoarjaga njuolggadusat, mat dávjá dollet sisttis ovdamearkka dihte unnimusdeddosa dehe riikkaviidosaš juohkima eavttuid, eai guoskkaduvvole vehádatgielalaš deaddiluvvon mediaide, mat duođalagi mielde eai goassige deavddále namuhuvvon gáibádusaid.⁵¹ Go vehádatgielalaš deaddiluvvon mediaide fállujuvvojit veahkit ja doarjja, de dat galggalii juhkkot čielga ja

⁵⁰ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Suoma.

⁵¹ Gč. omd. goalmát cealkámuša, mii guoská Nuortariikka; goalmát cealkámuš, mii guoská Suoma.

čadačuovgi vuogi mielde gudnejahtedettiin sátnefriddjavuoda buot osiid mielde.

4. Mediasuorggi teknologalaš ovdánanlávkkit ja daid váikkuhus vehádagaide

48. Oktanaga go vehádatgielalaš prográmmaid fáladat priváhta median lassána, de maid vehádatgielalaš publikašuvnnaid mearri, mii almmustuvvá Interneahtas, lassána dássedit. Elektrovnnalaš mediain lea dávjá dehálaš rolla vehádatgielalaš dieđu viiddideamis. Dat eai buhte árbevirolaš deaddiluvvon joavkomeidiaid, muhto dat galget liikká váldojuvvot vuhtii go vehádatgielalaš kommunikašuvnna buvttadeapmái juolluduvvo doarjja. Lea maid dehálaš oaidnit, ahte fierbmesiidduid bajásdoallamii dárbbahuvvo fágalaš ja ekonomalaš doarjja, ja journalisttat, geat barget vehádatgielalaš mediain, váillahit lassiskuvlejumi.⁵²

49. Mediasuorggi, mielde lohkkon sosiála media, tehnikkalaš ja teknologalaš gárganeapmi fállá vejolašvuodaid, muhto das sáhtá maid bohtit árru vehádatgielalaš kommunikašuvnna ollái beassamii. Dát sorjá das, mot dát nuppástusat bohtet atnui ja mot daid vuostáiváldin gažaldatvuloš joavkkuid siste dorjojuvvo. Vehádatservošiid sierradárbbut ja ovdamunit galget váldojuvvot vuhtii ovdamearkka dihte frekveanssaid rievdadettiin.⁵³ Daningo eatnanlaš frekveanssat eai leat meareheamit oažžunsajis, de sáddenkanálaid mearri sáhtá oažžut mánggagardáneabbon digitaliserema mielde. Mávssolaš goitge lea, ahte mediadigitaliserema ovdánanlávkkit eai oaččo ráddjet media

⁵² Goalmmát cealkámuš, mii guoská Kyprosa.

⁵³ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Slovakia dásseválddi.

vuostáiváldinvejolašvuodaid, mat fállujuvot álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gillii. Ođđa teknologiija atnuiváldin sáhtá maid álkidahttit dávjá ránnáriikkain buvttaduvvon vehádatgielalaš prográmmaid vuostáiváldima, masa rápmaoktasašsoahpamuša 17 artihkainai movttiidahtá. Dát ii goitge oahčole adnojuvot doaibman, mii buhte báikkálaččat buvttaduvvon prográmmaid, daningo dábálaččat báikkálaš prográmmat dávistit buorebut vehádatservošiid dárbbuide ja beroštumiid fáttáide.⁵⁴

5. Ealligovva/musihkkaindustriija ja vehádatgielat

50. Ruovttueatnamis buvttaduvvon vehádatgielalaš ealligovain dehe musihkas sáhtá maid leat dehálaš doaibma vehádatgiela návddašan árvvusatnima ja almmolaš mieldeorruma ovddideaddjin, ja rápmaoktasašsoahpamuša 9 artihkal suddje daid ovttaveardásaččat. Ráđđeaddi komitea lea ee. geahččan, ahte eiseválddit eai galgga ovdamearkka dihte ásaht ilá garra gáibádusaid virggálaš gielaide dubbemii ja dekskemii, daningo dat sáhttet bearehaga váttásnuhttit vehádatgielalaš ealligovaid buvttadusa dehe čájeheami.⁵⁵

⁵⁴ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiska; goalmmát cealkámuš, mii guoská Moldova.

⁵⁵ Nubbi cealkámuš, mii guoská Ukraina.

Oassi V Vehádatgielaid almmolaš ja priváhta atnu

1. Vehádatgielaid atnu almmolašvuodas, hálddahusas ja riektelágádušas

51. Gielalaš vuoigatvuodát leat áhpsat anus dušše, jos dat sáhttet adnojuvvot almmolaš forumain. Rápmaoktasašsoahpamuša 10 artihkal doallá sisttis váldoprinsihpaid, mat gusket vuoigatvuoda atnit vehádatgielaid njálmmálaččat ja čálalaččat, priváhta ja almmolaččat sihke dihto diliin hálddahuseiseválddiid olis earániid divššodettiin. Dán vuoigatvuoda mearkkašumi dáfus lea mávssolaš, ahte buot giellapolitihkkii ja giellavuoigatvuodaid geavaheami mearrádušat dahkkot lagaš gullanmeannudeamis vehádagaidda ovddasteddjiguin dan sihkkarastima várás, ahte álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmuid fuolat váldojuvvojit áhpsat vuhtii.

1.1. Lágat mat gusket virggálaš dehe ‘stáhta giela’

52. Vuoigatvuodta iežas giela geavaheapmái priváhta ja almmolaččat, njálmmálaččat ja čálalaččat, lupmosit ja almmá olggobeale seahkáneami, adnojuvvo oktan deháleamos gielalaš identiteahta gáhttema ja seailuheami vuohkin. Vehádatgielaid geavahanriektái ii oaččo goassige seahkánit, ja 10.1 artihkal ráddje maid stáhta vejolašvuodaid seahkánit vehádatgielaid almmolaš geavahussii, dego almmolaš báikkiin dehe go earát leat báikki nalde. Giellaláhka sáhtta ráddjet vehádatgielaid áidna vejolaš geavahusa dušše dáhpáhusain, main priváhta fitnodagaid, organisašuvnnaid dehe institušuvnnaid doaibma váikkuha vuoigadahtton oktasaš ovdamunnái, dego almmolaš dorvvolašvuhtii, dearvvašvuhtii, geavaheaddjisuodjai dehe

bargogaskavuohtarivttiid suodjaleapmái dehege bargosaji dorvvolašvuhtii. Man beare dákkár ráddjeaddji doaibmabiju dárbbaslašvuhta ja rievttis gorálašvuhta galgá čilgejuvvot ja áššáigullelaš ovttahatolbmuid vuoigatvuodát ja ovddut galget váldojuvvot vuhtii dáhpáhusguovdasaččat. Go dilli dákkár, de vuoigadahtton almmolaš ovddu doahpagii ferte addojuvvot gáržžes dulkon. Geavaheddjiid vuoigatvuodaid buhta dearvvašvuhta- ja dorvvolašvuhtaáššit (dego dálkkodeapmái gullelašat) leat deháleappot go dat, ahte eatnasat geavaheddjiin oidole virggálaš giela.

53. Soahpamušstáhtat sáhttet ásahit lágaid, maid ulbmilin lea virggálaš giela dehe virggálaš gielaid nannen ja suodjaleapmi.⁵⁶ Dán vuolidahtton mihttomearrái galgá goitge viggat vugiin, mii lea rápmaoktasašsoahpamuša 10 ja 11 artihkkalis namuhuvvon mearrádusaid sihke maiddái rápmaoktasašsoahpamuša almmolaš utnolašvuoda ja servodagas ráddjeaddji gaskavuoda ipmárdusa ovddideaddji vuoŋŋa mielde. Daningo 10.1 artihkkalis namalassii máinnašuvvojit álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuhta geavahit gielaset friddja ja almmá olggobeale seahkáneami haga, earenoamážit stáhta giellalágit eai oaččo rihkkut olbmot priváhtavuoda. Doaibmabijut, maid ulbmilin lea virggálaš gielaid ovddideami, galget ollašuttuojuvvot vugiin, mii gudnejahtá álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid identitehta ja gielalaš dárbbuid. Eiseválddit galget dán dihte viggat gávdnat áššáigullelaš dássedeattu

⁵⁶ Eatnatlohkosaš riikkain virggálaš giella (vrd. rápmaoktasašsoahpamuša 14.3. artihkal ja čilgeaddji muittuhančálus) gohčoduvvo 'stáhta giellan', mii dárkkuha dan, ahte gielas lea mearkkašahhti bargu, mii identifisere stáhta.

virggálaš gielaide suodjaleami ja álbmotlaš vehádagain gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuođaid gaskkas. Dán hárrái ovddideapmái viggi ja movttiidahttinvuđot doaimbajut leat buot bággovugiid ektui mihá áhpsit vuohki nannet virggálaš gielaide dovdamuša ja geavahusa oba álbmoga siste.

54. Muhtin soahpamušstáhtat leat plánen ja váldán atnui sáhkuid mearrideami dehe ámmátlaš lobiid šluhttema sullasaš ránggáštánvugiid virggálaš giela geavahussii bákkuheami várás.⁵⁷ Ráđđeaddi komitea geahččá, ahte stáhta giellalágaid mearrádusaid rihkkuma buotlágán ránggáštusaid ferte čavga čuovvut gorálašvuođa rájiid ja daid vuodđun ferte leat čielgasit čujuheamis, vuoigadahtton ja badjelmanni almmolaš beroštupmi. Dán hárrái ráđđeaddi komitea lea geahččan, ahte dušše lága lobi addi juridihkalaš olbmuid dehe iehčanas ámmátbargiide čuohcci sáhkuhanvejolašvuohta, mii guoská vehádatgiela geavahusa priváhtaeallima suorggis, ii leat rápmaoktasašsoahpamuša mearrádusaid mielde. Seamma ládje rápmaoktasašsoahpamuša vuostásaš lea váldit atnui giellabearráigeahču vuogádagain priváhtasuorggis, daningo dat sáhttet eahpegorálaš meari mielde bahkket ovttahatolbmo priváhtaeallima suorgái.⁵⁸

1.2. Vehádatgiela geavahus vehádaga ja hálddahaslaš virgeolbmuid gaskasaš goriin guovlluin, gos orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahhti mearri álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot

⁵⁷ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Slovakia dásseválldi; vuosttaš ja nubbi cealkámuš, mat guoskaba Estteeatnama.

⁵⁸ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Latvia.

55. 10.2 artihkkalis mearriduvvojit eavttuin, maid mielde vehádatgielat sáhttet geavahuvvot maiddái vehádaga ja hálddahuseiseválddiid gaskkas. Dán geavahusas eai šatta árut virggálaš gillii dehe gielaide. Soahpamušstáhtain leat iešalddes viiddes árvvoštallanváldi daid guovlluid meroštallamis, main vehádagat orrot “mearkkašahtti mearri”, muhto dattege dain lea geatnegasvuohta ilmmuhit čielga kritearaid dasa, mii leat “doarvái mearri” dehe “doarvái stuora mearri”.⁵⁹ Vejolašvuohta geavahit vehádatgielaid earániid dikšumis hálddahusain guovlluin, main rápmaoktasašsoahpamuša 10.2 artihkkala miel kritearat divvet, ii oaččo guoddi duššefal áššáigullevaš báikkálaš eiseválddiid árvvoštallama duohká. Dan geažil lea dehálaš meroštallat čielga ja čadačuovgi meannudanvugiid dasa, mot ja goas vehádatgielaid geavahus dahkkojuvvo vejolažžan maid čálalaš hámis dan sihkkarastima várás, ahte dát vuoigatvuohta sáhttá geavahuvvot ovttaveardásaččat.

56. Daningo 10.2 artihkkala miel vuoigatvuođaid duohken lea guovtti váldokriteara ollašuvvan (fuomášahtti mearri *dehe* árbevirolaš orrunguovlu), de dat gusket maid guovlluid, main orru dušše oalle unna prosentála ossodagaš álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmui dain eavttuin, ahte álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmot orrot *árbevirolaččat* dain guovlluin, ahte áššáigullevaš olbmot leat gáibidan vuoigatvuođaideaset ja ahte gáibáduš dávista duodalaš dárbut. Soahpamušstáhtat galget fuolalaččat čilget jearu ja árvvoštallat dárbbuid, mat leat geográfalaš guovlluin,

⁵⁹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Armenia.

main lea fuomášahtti dehe árbevirolaš vehádagaide gullelaš olbmuid orrun vuhtii válddedettiin maid báikkálaš sierradilli.⁶⁰ Dán áššeoktavuođas ‘dárbu’ ii dárkkut duššefál álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid virggálaš giela máhtu váilun ja das čuovvu sorjjasvuolta iežaset vehádatgielaiguin addojun bálvalusaide. Jos vehádatgielaid anolašvuolta gulahallangaskaoapmin dihto guovlluin lea uhkivuloš, de dat lea doarvái ‘dárbu’ rápmaoktasašsoahpamuša 10.2 artiikkala vuodul.⁶¹ Vehádatgielalaš bálvalusaid bajásdoallama várás dárbbahuvvojit suodjalanordnemiid, vaikko giella ii geavahuvvolege viidát, daningo muđuid dat sáhttá jávkat almmolaš eallima olis. Soahpamuštáhtat eai galgga dahkat doarvái jearu mearrádusaid dakkár mearridanorgánain dahkkojun ságastallamiid vuodul, main álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot eai leat áhpsit ovddastuvvon.⁶²

57. Šielbmáárvvut, mat vuodđuduvvet lohkomearrái, eai oaččo duddjot dihto vehádatgielaid virggálaš geavahusa eahpeáššáigullelaš áru guovlluin, main orru árbevirolaččat dehe álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid fuomášahtti mearri. Earenoamážit gáibáduš, man mielde vehádatjoavku galgá ovddastit unnimusat beali dihto guovllu vehádagas, vai vehádatgiela geavahus livččii lobálaš báikkálašhálddaha eiseválddiiguin, ii leat rápmaoktasašsoahpamuša mielde.⁶³ Jos dakkár šielbmáárvvut leat, de dat eai oaččo heivehuvvot gággadit, muhto galggalii čujuhit dávvgasvuoda ja

⁶⁰ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Bulgaria.

⁶¹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Vuolleeatnamiid (Hollánda).

⁶² Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Italia.

⁶³ Nubbi cealkámuš, mii guoská Bosnia ja Hercegovina.

várrugasvuoda.⁶⁴ Ráđđeaddi komitea lea atnán miehtemielalazžan dihto báikkálašhálldahusa eiseválddiid čájehan dávggasvuoda vehádatgiela geavahusa gággadis njuolggadusaid heiveheamis dakko bakte, ahte geavadis vehádatgielalaš gulahallan ja reivelonohallan dohkkehuvvoba, vaikko čálalaš vástádušat addojuvvojitge virggálaš gielain.⁶⁵ Ráđđeaddi komitea movttiidahtá soahpamušstáhtaid oppalohkái guorahallat fuolalaččat šielmmáid ásaheami mearridettiinaset guovlluin, main orrot árbevirolaččat dehe fuomášahtti mearri álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmot, ja komitea atná miehtemielalazžan eiseválddiid doaimbajuid, maiguin dát šielbmaárvvut vuoliduvvojit heivvolaš osiid mielde.

58. Ráđđeaddi komitea movttiidahtá lága addin vejolašvuodaid ollašuttima buot osiin, vai vehádatgiella sáhtálii geavahuvvot báikkálaš dási hálldahuseiseválddiiguin earániid divššodettiin sihke skuvlemis. Eiseválddit galgale doarjut ja aktiivvalaččat movttiidahttit dán nu ahte duddjojuvvo vehádatgiela anu ovddideaddji biras ja fálluojuvvojit dása dárbbalaš ekonomalaš ja bargofápmoresurssat.⁶⁶ Dán olis eiseválddit ávžžuhuvvojit maid dárkket suokkardallat daid álbmotlaš vehádagaide ja giellaservošiid dilli, maid lahtut leat mearkkašahtti mearri árbevirolaš orrunguovlluid olggobealde (dávjá oaivegávpogiin). Ráđđeaddi komitea lea dása jeavddalaččat cealkán, ahte

⁶⁴ Gč. goalmmát cealkámuša, mii guoská Slovakia dásseválddi, namuheapmi 20 % šielmmás.

⁶⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Estteeatnama.

⁶⁶ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Slovenia; nubbi cealkámuš, mii guoská Šveicca.

10.2 artihkkala eavttut divvet, go fal lea jearru ja guovllus orrot mearkkašahtti mearri olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide.⁶⁷

1.3. Riekti oažžut dieđu riektevuoigatvuođalaš meannudemiin

59. Rápmaoktasašsoahpamuša 10.3 artihkkala mielde juohke olbmos, gii gullá álbmotlaš vehádagaide, lea rihkusproseassa áigge vuoigatvuohta oažžut su ipmirdan gielain dieđu friddjavuođa massima ákkain ja sutnje čuozihuvvon sivahusa sisdoalus ja ákkain. Maiddá Eurohpá olmmošriektesoahpamuša 5 ja 6 artihkkalat dáhkkideaba dáid vuoigatvuođaid. Ráđdeaddi komitea lea ankke jeavddalaččat cealkán, ahte vaikko lága mearrádusat leat leame doarvái, dát vuoigatvuohta ii beare dájvja systemáhtalaččat ollašuvva vátna ekonomalaš resurssaid ja/dehe gelbbolaš dulkkaid váilevašvuođa dihte. Dát guoská earenoamážit lohkomearálaččat unnit vehádagaid gielaid. Ráđdeaddi komitea lea geažos áigge movttiidahtán eiseváldiid álgit buot dárbbášlaš doaimmaide dan sihkkarastima várás, ahte vehádagaid gielalaš vuoigatvuođat šaddet dievasmearálaččat suodjaluvvot riektelágádusas, maiddá dutkkalmas- ja riektegeavvama ovddit muttuin.⁶⁸ Ráđdeaddi komitea lea maid atnán miehtemielalazžan vehádatgiela dulkonrievtti dáhkkideami rihkusvuoigatvuođalaš meannudemiid lassin

⁶⁷ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Suoma; vuosttaš cealkámuš, mii guoská Norgga.

⁶⁸ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Čeahka dásseválddi.

maid riidoáššiid giedahallamis ja
hálddabusvuoigatvuođalaš meannudemiin.⁶⁹

1.4. Vehádatgielaid alfabehta

60. 10 artihkal ii seahkán alfabehta válljema gažaldahkii sierra vehádatgiela geavahanrievttis. Rádđeaddi komitea geahččá, ahte alfabehta lea mávssolaš vuogi mielde oassi, mii gullá gillii ja dáikko bakte deattuhemiin ávžžuha soahpamušstáhtaid ahte dat eai sirre dán guovtti doahpaga dehe duddjo sierra njuolggadusaid. Rádđeaddi komitea maid geahččá, ahte dáhpáhusain, main giela geavahus ii guoskka earániid dikšuma almmolaš eiseválddiid olis, alfabehta válljen galggalii váldonjuolggadusaid mielde guđđojuvvot áššáigullelaš ovttahatolbmuid iežaset árvvoštallama duohkái eaige dasa galggale guoskaduvvot matge muddenráddjehusaid.⁷⁰

2. Vehádatgiela dihttonhámit: persovdnamat, báikenamat ja topográfalaš merkejumit

2.1. Ovdanamat ja sohkanamat (patronymat)

61. Vuoigatvuohta geavahit vehádatgielalaš namas ja vuoigatvuohta dan virggálaš dovddasteapmái lea gielalaš váimmusriekti, mii laktása lahka persovnnalaš identitehttii ja árvui, dego rádđeaddi komitea lea vuolláisárgon olu eananguovdasaš cealkámušainis.⁷¹

⁶⁹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Georgia. Nubbi cealkámuš, mii guoská Romania.

⁷⁰ Nubbi ja goalmát cealkámuš, mii guoská Ruošša federáhta.

⁷¹ Gč. omd. nuppi cealkámuša, mii guoská Lietuva; goalmát cealkámuš, mii guoská Suoma.

Soahpamušstáhtat galget sihkkarastit, ahte ovttahatolbmot sáhttet geavahit áru ja deattu haga iežasgiel namaideaset ja ahte dat dovddastuvvojit. Dát máksá dan, ahte áššáigullelaš virgeolbmot, dego riegáanduodaštusas addimis vásttolaččat, galget leat didolaččat geatnegasvuodaineaset. Vaikko dát mearrádus lea hábmejuvvon vugiin, mii suovvá soahpamušstáhtaid heivehit dan iežaset sierradiliid ja juridihkalaš vuogádagaid mielde, de dain fertele leat riikkaidgaskasaš norpmaid mielde čielga lánkaásahan rámat, mat leat ollašuhthojuvvon ovttaveardásaš vuogi mielde.

62. Dáhpáhusain, main olbmot leat bákkuhuvvon rievdadit namaset dehe luohpat das, rápmaoktasašsoahpamuša 11 artihkal gáibida, ahte galggalii leat vejolašvuohta lasihit originála nama hápmi pássii, persovdnaduodaštusaide dehe riegáanduodaštusaide. Registreren galggalii dáhpáhuvat áššáigullelaš olbmo dehe su váhnemiid dáhtu mielde.⁷² Áššegirjeduodaštusa čájehangáibádus, mii guoská dása, ii galggale geavadis ákkaheamit ráddjet vuoigatvuođa oažžut namaid originálahámi persovdnaduodaštusaide, eaige maid golut oaččule leat badjelmearálaččat.⁷³ Eiseválddit sáhttet 11 artihkkala mielde gáibidit, ahte identiteahthaáššegirjjiin namma lea čállojuvvon fonehtalaččat virggálaš alfabehta mielde, jos originálaš leat vieris mearkkat. Ná čállojuvvon namma galggalii leat goitge nu dárki go vejolaš iige dat galggale spiehkastit vehádatgiela mávssolaš sárgosiin dego dan alfabehtas ja giellaoahpas. Ráđdeaddi komitea gáibida

⁷² Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Lietuva; vuosttaš cealkámuš, mii guoská Ukraina.

⁷³ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Lietuva.

maid, ahte vuoigatvuohta vehádatgielalaš namaid virggálaš dovddasteapmái gudnejahttojuvvo álohii buot osiid mielde.⁷⁴ Ođđa tehnikka álkidahtta diakrihtalaš mearkkaid ja álbmotlaš vehádagaid alfabehtaid anu. Soahpamušstáhtat movttiidahttojuvvojit dán dili mielde atnit ávkki buot adnojuvvon tehnikkalaš vugiid dan dáhkideami várás, ahte rápmaoktasašsoahpamuša 11 artihkkala vuoigatvuođat ollašuvvet dievaslaččat ja áhpasit.⁷⁵

63. Nákkut, mat gusket giellaárbevieruid, sáhttet dagahit buncaraggáid ovdamearkka dihte dan hárrái, mii gehčosiid galgá laktojuvvot náitalan nisssonolbmo nammii, ja dát buncarákkis sáhtta ollit maid mánáid namaide. Ráđđeaddi komitea atná miehtemielalazžan láhkaásaheami, man vuođul lea vejolaš merket goargguid registariidda almmá muhtin slávalaš gielaide giellaoahpa gáibidan gehčosa haga ja seamma ládje láhkaásaheami, mii addá lobi slávalaš gehčosa ja namaid sohkaheami miel soajaheami riikkain, main dát geavat ii dábálaččat leat.⁷⁶

2.2. Priváhtalundosaš dieđu almmolaš oidnon

64. Njuolggadusat, mat áššeheamit ráddjejit vehádatgielaid anu (akto dehe virggálaš giela lassin) reklámain ja ilmmuhusain, galbbain dehe eará

⁷⁴ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Aserbaizana; gč. dása laktásettiin áššis *Raihman vs. Latvia*, mas ráđdi geahčai nama rievdadeami čuovvut latviagiela giellaoahppanjuolggadusaid riikkut siviilavuoigatvuođaid ja politihkalaš vuoigatvuođaid riikkaidgaskasaš oktasašsoahpamuša.

⁷⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Suoma; nubbi cealkámuš, mii guoská Pólska.

⁷⁶ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Čeahka dásseválddi; goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiskka.

priváhtalundosaš dieđus, mii oidno almmolaččat, eai leat rápmaoktasašsoahpamuša 11.2 mielde. Dán hárrái ráđdeaddi komitea muittuha, ahte dajaldat “priváhtalundosaš” 11 artihkkalis čujuha vehádatgielalaš dajaldagaide, mat eai leat virggálaččat, dego nammagalbbat, plakáhtat dehe reklámat. Ráđdeaddi komitea atná miehtemielalažžan doaimmaid, maiguin vehádatgielaid ja vehádagaid historjjá profiila loktejuvvo gárttain.⁷⁷

2.3. Almmolaš galbbat

65. Rápmaoktasašsoahpamuša 11.3 artihkkalis daddjojuvvo, ahte guovlluin, main orrot árbevirolaččat mearkkašahtti mearri olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaid, de galget viggojuvvot biddjot oidnosii topografalaš mearkkat maiddá vehádatgielalažžan. Eavttut leat dakko bakte čavgadeappot go 10.2 artihkkalis namuhuvvon, daningo orrun galgá leat sihke árbevirolaš ja mearkkašahtti. Seamma ládje go 10.2 artihkkalis, mañit eavttus ii leat addojuvvon mihkkege dárkkes vehádatproseantaossodagaid. Soahpamušstáhtat galget duddjot čadačuovgi meannudemiid ja dain čuovvu čielga ‘mearkkašahtti’ meari kritearaid ovdamearkka dihte šielbmáárvvuid hámis. Soahpamušstáhtain lea šielbmáárvvuid mearrideamis lihkadanvárri, mii ii goitge adnojuvvot dađi lági mielde, ahte das šaddá eahpegorálaš árru dihto vehádatgielaide. Ráđdeaddi komitea lea ovdamearkka dihte cealkán, ahte eavttuhis dehe gorálaš eanetlogu gáibádus gávpotlágán, suohkanhápmásaš dehe báikkálašservošiin lea addán ákka eahpidit, ahte ág. gáibádus ii leat rápmaoktasašsoahpamuša 11 artihkkala

⁷⁷ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiskka.

mieldē.⁷⁸ Dán mearrádusa oalle njuovžilis hábmen vuodđuduvvá dasa, ahte leat háliiduvvon bastit váldojuvvot vuhtii sierradilit, mat ráđđejit sierra soahpamušstáhtain. Dasa lassin 11.3 artihkkalis váldojuvvojit heivvolaš osiin vuhtii eksisterejeaddji soahpamušat eará stáhtaiguin almmá, ahte stáhtaide goitge biddjojuvvole geatnegasvuohta dakkár soahpamušaid dahkamii.⁷⁹

66. Ráđđeaddi komitea atná šielmmáid vuolideami álohii miehtemielalažžan. Daningo rápmaoktasašsoahpamuša 11.3 artihkal čujuha guovlluide, main “orrot árbevirolaččat” mearkkašahhti mearri olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, de namuhuvvon guovllu álbmotstruktuvra galggalii geahčaduvvot dihto áigegaskkaid dan sihkkarastima várás, ahte varraseamos heivehantreanddat eai doaimma vehádatgielaid seailluheami vuostá.⁸⁰ Dán geažil eiseválddit galggale dulkot ja heivehit lánkaásaheami dávgasit válddekeahhtá šielbmáárvogáibádusaid vuodđun ilá čavga.

67. Rápmaoktasašsoahpamuša 11.3 artihkal gáibida, ahte vehádatgielalaš mearkkat oidnosis orrun galgá vuodđuduvvat čielga ja ovttáčilggolaš lánkaásaheapmái. Ii reahkká, ahte dát geavat lea geavadis fámus, jos das ii leat lágalaš doarjja.⁸¹ Geaidnojohtalusa dorvvolašvuohta

⁷⁸ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Bosnia ja Hercegovina. Nubbi cealkámuš, mii guoská Polska.

⁷⁹ Álbmotlaš vehádagaid suodjaleami rápmaoktasašsoahpamuš ja čielggadeaddji muittuhančálus, H(1995)010, guovvamánnu 1995, 70 lohku.

⁸⁰ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Nuortariikka.

⁸¹ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Georgia.

dehe eará alfabehta atnu eaba oaččo adnojuvvot guovttegielalaš geaidnogalbbaid vuostásaš argumeantan.⁸² Guovttegielalašvuohta galggalii geaidnogalbbain baicca ovddiduvvot, daningo dan sirdin diehtu lea, ahte mánggat álbmotjoavkkut juhket namuhuvvon guovllu soabalašvuođas.⁸³

⁸² Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Dánmárkku.

⁸³ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Italia.

Oassi VI Giellavuoigatvuodát ja skuvlen

1. Skuvlema oažžun

68. Rápmaoktasašsoahpamuša 12 artihkal gáibida soahpamušstáhtain čatnaseami ovddidit olbmuid, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, ovttaveardásaš skuvlenvejolašvuodaid buot dásiin.⁸⁴ Giella sáhtttá leat goitge mearkkašahtti ‘uksafáktadagaldat’, ja danin dat adnojuvvo guovddáš áššin, mii váikkuha buotdásat skuvlema oažžumii. Vehádatgiela eretcaggan skuvlema olis, váilevaš vejolašvuodain oahppat vehádatgiela dehe oažžut dainna oahpahusa sihke gillii vuodđuduvvi dehe giellavuođuin vuoigadahtton ‘sierraskuvllain’ dehe ‘sierraluohkain’ sáhtttá čuovvut áššáigullevaččaid heajut sajádat ja vealaheapmi.⁸⁵ Dákkár oahpahusa oahppoplánat sáhttet leat dávjá viidodagaset, meariset ja kvaliteahtaset dáfus mihá gáibitmeahttumat go virggálaččat mearriduvvon oahpahusprográmmat. Ávkkehis sajádat vuhtto álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmuid alla analfabetismalohkun, unnánaš skuvlemii ohcamin, alla gaskkalduhttinproseantan, skuvllain iežaset eret guodđimin ja mearkkašahtti vuolleovddastussan gaskadási ja alladási skuvlemis. Ráđdeaddi komitea lea dán hárrái hui fuolas románaid dilis, muhto oassálastit

⁸⁴ Ráđdeaddi komitea oamastii vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeanttas skuvlemii rápmaoktasašsoahpamuša mielde, gč. vuollečujuhus 3.

⁸⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Kroatia. Gč. maid *D.H. ja earát vs. Čeahka dásseváldi*, ohcamuš nr. 57325/00, duopmu 13.11.2007, <http://www.echr.coe.int/ech>

⁸⁶ Gč. omd. goalmmát cealkámuša, mii guoská Duiskka; goalmmát cealkámuš, mii guoská Nuortariikka.

váldi ja vealakeahtes skuvlenpolitihka gárgeheapmi gáibida almmolaččatge fuomášumi.

69. Eiseválddit galget váldit vuhtii maid veahkadatgárganeami, daningo olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, sáhttet muotkut árbevirolaš orrunguovlluideaset olggobeallái (gč. bajábealde 10.2 artihkkala kommeanttat). Báikkálaš vehádatgielalaš skuvllaid ráhkadan fierpmádagaid seailun galggalii dáhkiduvvot, ja olbmuide árbevirolaš orrunguovlluideaset olggobealde, jos sii leat mearkkašahtti olu, galggalii addojuvvot dárbbu mielde vejolašvuohta oažžut iežaset giela oahpahusa ja iežasgiel oahpahusa.⁸⁶ Daningo 14 artihkkalis namuhuvvon vehádatgiela oahpahusa ja álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid mearkkašahtti lohkomearri dihto guovlluid eavttuid dievvan sáhtta molsašuddat, de soahpamušstáhtaid doaibmabijut vehádatgiela oahpahusa fállama várás galget plánejuvvot njuovžilit, vai dat sáhttet heivehuvvot iešguđetlágán dillái.⁸⁷ Jos vehádatgielas lea dušše unnán hubmit, de sáhtta leat sierra dárbu ág. gielaid ealáskahttimii ovdamearkka dihte sierraluohkáid vuodđudemiin dehe giellalávgunprográmmaid vehkiin. Sierra gielaid ja giellahubmiid doaibma ja dárbbut galget go ná lea dilli árvvoštallojuvvot, vai sáhtta čilgejuvvot 14.2 artihkkala miel ‘dárbu’.⁸⁸ Vehádatgielaid hubmiid giellamáhttu áššáigullelaš servoša siste sáhtta molsašuddat. Ii leat goit

⁸⁶ Gč. omd. goalmmát cealkámuša, mii guoská Duiskka; goalmmát cealkámuš, mii guoská Nuortariikka.

⁸⁷ Gč. maid ráđdeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen.

⁸⁸ Nubbi cealkámuš, mii guoská Ukraina.

dohkálaš gieldivt ohppiin vehádatgielalaš oahpahusa
duššefal sin váilevaš giellamáhtuset vuodul.

2. Doarvái vejolašvuodat vehádatgiela ja vehádatgielalaš oahpahussii ja oahppamii

2.1. Rabas, oassálastit váldi ja vealakeahtes doaladupmi vehádatgielaid oahpahusas

70. Eiseválddit movttiidahttojuvvojit duddjot bienasta bitnii lágas ásahuvvon dáhkádusaid vehádatgielaid suodjaleami ja ovddideami várás formála ja eahpeformála oahpahusas ja njuolggadusaid mielde bearráigeahččat njuolggadusaid geavada ollašuhttima. Ráđđeaddi komitea atná buorin 14 artihkkalis namuhuvvon dáhkádusaid eará joavkkuid hárrái viiddideaddji doaibmabijuid sihke lánkaásaheami, mii váldá fárrui odđa vehádatgielaid. Earenoamáš fuomášupmi galgá giddejuvvot lohkomearálaččat unnit vehádagaidd, dego álgoálbmotjoavkkuid, gielaide, daningo dat leat dávjá hui uhkivuložat.⁸⁹ Soahpamušstáhtat galget maid árvvoštallat dáhkádusaid viiddideami geográfalaččat bieđgguid ealli vehádagaide ja dáid gielaide, ovdamearkan románat.⁹⁰

71. Ráđđeaddi komitea atná árvvus dan, ahte vehádatgiela oahpahus fállujuvvo dávjá báikkálaš jearu vuodul, ja dán geažil dat movttiidahtta čuovvut dán jearu jeavddalaččat, Eiseválddiid duššefal passiivvalaš lahkonaanvuohki ii leat dán dáfus reakšuvdna, mii lea doarvái; vehádatgielalaš oahpaha jearru galggalii duodalašvuodas arvosmahttit váhnemiid ja nuoraid didolašvuoda lasihemiin sihke ovddidemiin vehádatgielalaš oahpaha vejolašvuodát, mat juo leat

⁸⁹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Ruošša Federáhta.

⁹⁰ Nubbi cealkámuš, mii guoská Espánja.

leame. Váhnemiidda, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, galget addojuvvot vejolašvuodat dahkat mánáideaset giellaoahpahusa didolaš válljemiid.

72. Vuoigatvuohta oahppat guhtege iežas vehádatgiela ja gárgelit dan rápmaoktasašsoahpamuša 14.1 artihkkala mielde, lea oktavuodas ovttahatolbmo identiteahta seailuheapmái, muhto dat lea maid juohkeovtta ovttahatolbmo gielalaš repertoára gárganeami ja eará gielaide oahppama dehálaš.⁹¹ Vejolašvuohta oažžut oahpu vehádatgielain sáhtá leat maid dehálaš dagaldat, mii dáhkida ovttaveardásaš skuvlenvejolašvuodaid ja veahkeha dievas ja beaktilis servodahkii oassálastima ollašuvvamii. Dego 14.3 artihkkalis deattuhuvvo, lea liikká dehálaš joksat rievttis virggálaš giela dehe virggálaš gielaide máhtu, daningo dan váilun gáržžida duodalaččat olbmuid, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, oassálastit áhpsat almmolaš eallimii ja caggat sin beassamis universiteahttaoahpu ollái.⁹² Vehádatgiela dehe virggálaš giela dehe virggálaš gielaide oahppan ii galggale leat nuppiideaset eretčuoldi, ja eiseválddit galggale movttiidahttit mángga- ja guovttegielalaš oahpahusmálliid oahppama. Daid ollái bohtet mánát, geain lea sihke váldoálbmot- ja vehádatálbmotduogáš ja dat dávistit maid guovttegielalaččat dehege ”seahkegielalaš” veagaid dárbbuide.⁹³ Buot giellajoavkkuin dehege sihke váldoálbmogis ja

⁹¹ EDOO vehádatáittardeaddji, Haag ávžžuhusat, 1996. (EDOO lea oanádus Eurohpá dorvo- ja ovttasbargoorganisašuvnnas (=OSCE); jorgaleaddji fuomášahttin).

⁹² Gč. ovdamearkka dihte vuosttaš cealkámuša, mii guoská Georgia.

⁹³ Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Serbia ja Montenegro. Vuosttaš cealkámuš, mii guoská Norgga.

vehádagain boahhti ohppiid guovtte- ja mánggagielalaš oahpahasas sáhttet leat mearkkašahti kognitiiva ávkkit ieš ovttahatolbmui, muhto das sáhtta leat miehtemielalaš váikkuhus kultuvrraid gaskavuoda ipmárdussii ja ovttasbargui.

73. Vejolašvuodát oažžut oahpahusa ja oahppat vehádatgielaid ja vehádatgielaiguin molsašuddet báikkálaš diliid sierrasárgosiid mielde: guovtte- ja mánggagielalaš skuvllat sáhttet fállat vehádatgiela oahpahusa virggálaš giela bálddas; vehádatgiela diimmut sáhttet čáhkaduvvot dábálaš skuvlenuogádahkii; dehe sáhttet leat servošiid ordnen ovttaskas vehádatgiela skuvllat dehe ‘sotnabeaiskuvllat’, mat ožžot dehe eai oáččo doarjaga ránnástáhtain dehe soahpamušstáhtain.⁹⁴ Rádđeaddi komitea movttiidahtta vehádatgielaid, mielde lohkkon lohkomearálaččat unnit vehádagaid gielaid, čáhkadeami almmolaš skuvlavuogádahkii ja bákkolaš oahpahasprográmmii. Skuvllat galgale maid fállat románagiela ja románagielalaš oahpahusa.⁹⁵ Earenoamáš fuomášupmi giddejuvvo dán goris Eurohpá rádi gárgehan románaiide dárkkuhuvvon oahpahasprográmmarámaide.⁹⁶ Rádđeaddi komitea atná dasa lassin miehtemielalazžan eiseválddiid doarjun ovttaskas ja servošiid álgagiid.

⁹⁴ Gč. maid rádđeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen.

⁹⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Uņgara; goalmmát cealkámuš, mii guoská Kyprosa; goalmmát cealkámuš, mii guoská Kroatia; nubbi cealkámuš, mii guoská Polskka.

⁹⁶ *Oahpahasprográmmarámat románaiide*. Eurohpá rádi giellapolitiikkaossodat, Strasbourg, 2008, válmmaštallon ovttasráđiid Eurohpá románai- ja golgolašforumain.

74. Vehádatgiela oahppanvejolašvuodaide ordnedettiin sáhttet boahit ovdii eatnatlohkosaš sierrabuncaraggát, dego vehádatgiela dehe –gielalaš oahpahussii várrejuvvon vátná oahppodiimmut dehe oahpahusa ordnen dábalaš skuvlabarggu olggobeale áiggiid, unnimusmearregáibádusat, mat čuhcet vehádatgielaid oahpahasjoavkkuide, oahpaheddjiid sihke oahpahas- ja oahppomateriálaid vátni dehe váilevaš oahpahussajiid fáladat, mii boahá gilleskuvllaid giddemis dehe ovttaštáhttimis. Dát lokte ovdan gažaldaga das, dávstago dilli 14.2 artihkkala gáibádusaide, juobe diliin, main eiseválddit lágide ja ruhtadit sáhtu molssaevttolaš skuvllaide.⁹⁷ Vehádatovddasteaddjit galget šaddat gullojuvot áhpsit visot skuvlaodastusa dehe –bidggiideami rievdadusain, daningo dat dávjá váikkuhit njuolga ja biehtadahkkásit vehádatgielaid oahpahasvejolašvuodaide. Skuvllaid ovttaštáhttindáhpáhusain sáhtá ovdamearka dihte geahččaluvvot bajásdollojuvot sierra gielladiimmut ovtta skuvllas dehe gárghejuvot guovtte- ja mánggagielalaš oahpahasvugiid biehtadahkes váikkuhusaid unnideami várás, mat čuhcet vehádatservošiidda.

75. Vai vehádatgiela máhtu dan hubmái buvttadan lassiarvvu – lei dal gažaldat vehádahkii gullevaččain dehe ii – sáhtá gárghejuvot, de vehádatgielalaš ja –giela oahpahusa ja oahppama oážžun galgá leat jotkkolaš skuvlenuogádaga buot dásiid čađa, ovdaskuvllaid rájes gitta alladássái ja rávesolbmuid skuvlemii. Dávjá fuobmájuvvo earenoamáš headjuvodaht vehádatgiela

⁹⁷ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiskka.

oahpahasas ovdaskuvladásis ja gaskadásis. Movttiidahttinreaiduid váilun dehe vátná vejolašvuodat vuolledásis, gaskadásis dehe bajit dásis sáhttet duodalaččat unnidit vehádatgiela studerema geasuhahttivuođa vuodđodásis. Logahatdási skuvlla oahppomeari loahpahan- dehe universiteahta sisabeassangeahččaleami, mat ordnejuvvojit duššefal virggálaš gielain, ráhkadit earenoamáš áru, daningo dat sáhttet heajudit álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vejolašvuodaid beassat alladási skuvlemii ja dakko bakte váikkuhit biehtadahkkásit sin mañit fágalaš vejolašvuodaideaset. Daningo universiteahtaid sisabeassangeahččaleamit eai dábálaččat ráhkaduvvo mánggagielalaš dárbbuide ja dat eai leat vehádatgielaid hubmiid ja máhtuid mielde ráhkaduvvon, de dat sáhttet váikkuhit biehtadahkkásit vehádatgielaid akademalaš oahppamii alimus máhttodásis. Dát ain unnida vehádatgielaid dohkkehahttivuođa ja anolašvuoda dábálaš eallimis. Ráđđeaddi komitea leanai jeavddalaččat cealkán, ahte universiteahttaoahppui beassama fállan vehádatgillii galgá atnit oba mihá buorrin riikka vehádatgielaid gárganeami ja árvvus atnima ovddideaddji bijusin.⁹⁸

2.2. Skuvlenuoigatvuodaid buotlágán anu vuogit, mat leat vejolaččat

76. Vehádatgielalaš ja –giela oahpahasas šlája sihkkarastin gáibida áššáigullelaš skuvllaid oahpahasprográmmaid ja standárddaid gárgheami ja oahppovugiid ja –materiálaid muddema. Oahpadeddjiid skuvlen lea goitge earenoamáš dehálaš oassi vehádatgiela

⁹⁸ Gč. omd. goalmmat cealkámuša, mii guoská Romania.

oahpahusa šlája ja dan sihkkarastimis oahpahus dáhpáhuvvá vehádatgielain. Mávssolaš lea, ahte vehádatgielain bargi oahpaheaddjit skuvlejuvvojit dár bahassii ja ahte namuhuvvon oahpahas lea doarvái buorre dássi dađi lági mielde, ahte dat gárve oahpaheddjiid juohkedásat oahpahussii ovdaoahpahusa ja mánáidgárdedási rájes. Mánngain dáhpáhusain dát oahpaheaddjit fertejit bargat guovtte- ja golmmagielaš diliin. Anedettiin mielas dáid váttisvuodaid, mat dain diliin bargat basti vehádatgiela oahpaheddjiid bálkáheamis ja skuvlemis deaividuvvojit, de ráđdeaddi komitea atná miehtemielažžan ja movttiidahtá váldit atnui ođđaáigásaš vuorrováikkuhusvugiid, mat heivejit mánngagielaš oahpahusbirrasiid.

77. Ráđdeaddi komitea geahččá, go vehádatgielat oahppogirjjit leat oažžunsajis, de dat lea eaktun dasa, ahte ohppiid ja váhnemiid beroštupmi vehádatgiela oahppamii lassána. Dat lea maid vealtameahttun gáibádus alladásat oahpahusa fállamii. Ráđdeaddi komitea lea diđolaš, ahte materiála, mas lea unna leavvanviidodagaš, buvttadeapmi lea divrras, muhto dat geahččá goitge, ahte dát materiálat galget leat nuvtá dehe unnimusat eanemusat liikká divrasat go váldogielaš oahppomateriálat. Eandalii gaskadási oahpahas lea dávjá dábalaš, ahte oahppomateriála lea vánis. Daningo lea dehálaš ráhkadit sisdoalu ja giellageavahusa áššáigullelaš vehádatjoavkkuid sierradárbbuid mielde – ee. geavahettiin earenoamáš vehádatgielalaš tehnikkalaš ávdnasiid terminologijja – gažaldatvuloš riikkas buvttaduvvon materiálas galggalii leat vuosttaš sajádat. Ránnáriikkain buvttaduvvon materiála sáhtá leat maid

dohkálaš ja dat sáhttá váldojuvvot atnui heivvolaš osiin.⁹⁹ Dán ovttasbargohápmái movttiidahttojuvvo rápmaoktasašsoahpamuša 17 artihkkalis. Fuomášupmi galgá goitge giddejuvvo dás čuovvu riskkaide, mat sáhttet laktásit bálddalas skuvlenuogádagaid šaddamii, mii bealistis sáhttá uhkidit sosiála oktiigullevašvuoda ja čavddisvuoda.¹⁰⁰

78. Dasa lassin movttiidahttojuvvojit váldot atnui doaimmat, maiguin stuđeanttat oalgguhuvvojit stuđeret vehádatgielaid dehe –gielain, dego ovdamearka dihte universiteahтта stuđerensajiid várren dehe ráddjejeaddji dihtomeriid jávkadeapmi.¹⁰¹ Vehádatgielaid ja gielalaš geavadiid dutkamušain lea sierra rolla buorrešlájat oahpahusa gárgeheami ja oahppanvugiid ja –materiálaid dáfus. Dat lea liikká dehálaš maid terminologijja gárgeheami, dulkoma ja jorgaleami oaidninvuogis. Dán viidodagas eiseválddit movttiidahttojit giddet earenoamáš fuomášumi lohkomearálaččat unna dehe bieđgguid orru vehádagaid gielaide, mat bárrásiin kodifiserejuvvojit.¹⁰² Dás galgá giddejuvvo fuomášupmi dasa, ahte kodifiseren ii ‘jiekŋut’ giela ja ahte hubmiid oainnut seilot giela ipmirdeami guovddázis.

2.3. Váldogielaide ja vehádatgielaide dássedeaddu skuvlemis

⁹⁹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Kyprosa; goalmmát cealkámuš, mii guoská Kroatia.

¹⁰⁰ Nubbi cealkámuš, mii guoská Bosniaa ja Hercegovina.

¹⁰¹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Duiskka.

¹⁰² Goalmmát cealkámuš, mii guoská Norgga.

¹⁰² Goalmmát cealkámuš, mii guoská Norgga.

79. Rápmaoktasašsoahpamuša 12 artihkal gáibida konkrehtalaš doaimmaid vehádat- ja váldogielaid didolašvuoda lasiheami várás. Gielas lea mearkkašahti rolla ovttaiduvvama, joavkkuid gaskavuoda gudnejahttima ja servodatlaš solidáravuoda ovddideaddjin. Dát máksá earret dan, ahte álbmotlaš vehádatservošiidda fállujuvvo oahpahus ja skuvlen, muhto maid váldogielaid hubmiide ja oba servodaga dáfus ávkkálaš vehádatgielaid oahpahus ja mii daidda guoská. Váldogielaid hubmiid vejolašvuolta oahppat vehádatgielaid ja earenoamážit vejolašvuodat oassálastit guovtte- ja mánggagielalaš buohkaide dárkkuhuvvon oahpahussii sáhttá nannet kultuvrraidgaskasaš ipmárdusa ja ovttasbarggu.¹⁰³ Eallinagi oahppama mearkkašumis dat gokčá maid rávesolbmuidskuvlema. Go soahpamušstáhtat leat váldán atnui virggálaš giela ovdeami prográmmaid, de lea earenoamáš dehálaš, ahte dát mannaba giehta giedas vehádatgielaid suodjalan- ja gárgehandoaimmaiguin, daningo muđuid dát meannudeamit sáhttet doalvut vuogáiduhttimii ovttaiduvvama sajis.

80. Nuppe dáfus virggálaš giela dehe gielaid máhtu váilun sáhttá gáržžidit vejolašvuodaid oassálastit servodahkii ovttaveardásaččat sihke beassama alladási skuvlemii ja bargoeallimii. Váhnemat sáhttiba dán čuovvumuššan mearridit válljet mánáideaskka váldorávdnjeskuvllaid, daningo dat orrot fállame buoret vejolašvuodaid servodahkii ovttaiduvvamii ja buori barggu oazžumii. Go ná lea dilli vehádatgielalaš skuvllat

¹⁰³ Gč. maid ráđdeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppálaškommeantta: skuvlen.

galget fállat dáid gielaid hubmiide doarváí vejolašvuodaid gárgehit virggálaš giela dehe gielaid máhtuid. Galgá goitge adnojuvvot ávvir das, ahte oktasaš skuvlenstandárddat eai vuoliduvvo dakkár politihka čuovvumuššan, mainna fáhkka lasihuvvojit virggálaš giela oahppogáibádusat. Dát sáhttá leat riskan, go vehádatgiela oahpaheaddjit gáibiduvvojit oahpahit virggálaš gielain almmá áššáigullelaš doarjaga ja ráhkkaneami haga.¹⁰⁴ Skuvlenođastusat, maiguin viggojuvvo virggálaš giela lasiheapmái vehádatgielalaš skuvllain, galget ollašuhthtojuvvot cehkiid mielde ja njuovžilit, vai gažaldatvuloš oahpaheddjiid ja ohppiid dárbbut sáhttet heivehuvvot dillái. Dán olis lea dehálaš gohcit addojun oahpahusa šlájja jeavddalaččat oba ođasnuhttinproseassa áigge. Dát galggalii dáhpáhuvvat hui lagas gullanovttasbarggus skuvlálávdegotti sihke oahpaheddjiid ja váhnemiid ovddasteddjiiguin.

81. Ráđdeaddi komitea movttiidahttá guovtte- ja mánggagielaláš oahpahusmálliid gárgeheapmái bákkolaš skuvlla oahpahusprográmma oassin.¹⁰⁵ Go dilli miediha de ideálat livčče lahkonanvuogit, mat vuodđuduvvet guovtti gillii, ja main vehádat- ja váldogielain lea liikká stuora rolla. Earenoamáš diliin sáhttá goitge leat ávkkálaš ovddidit dušše ovttá giela, vai gielaid árvvus atnima erohusat sáhttet dássejuvvot, dáhkiduvvot lohkomearálaččat unnit vehádatgielaid hubmiid vuoigatvuodát ja deavdit rápmaoktasašsoahpamuša suddjen váhnemiid ja mánáid vuoigadahtton dárbbut. Guovtti giela vugiiguin sáhttet ulbmilat joksojuvvot

¹⁰⁴ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Estteeatnama.

¹⁰⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Ungara; vuosttaš cealkámuš, mii guoská Ruota; nubbi cealkámuš, mii guoská Šveicca.

molssodettiin gielaid juogo vahkkobeivviid dehe oahppoávdnasiid mielde dehe geavahettiin okta oahpaheaddji/okta giella –málle. Go gielat mearrahuvvet oahppoávdnasa mielde, de vehádatgielaid geavahus ii galgga ráddjejuvvot dušše kultur- dehe historjáávdnasiidda. Ráđdeaddi komitea ávžžuha, ahte eiseválddit dahket lagas gullanovttasbarggu olbmuiguin, geat gullet álbmotlaš vehádagaide ja gárgehit gokčevaš guhkes áigegaskka strategiija mángga giela gárganeami ovddideami várás skuvlenpolitihkas.¹⁰⁶

2.4. Gielalaš mánggalágánvuoda ja kultuvrraidgaskasaš bajásgeassima ovddideapmi

82. Skuvlaoahpahus galggalii addit vuoiggaláš gova servodaga gielalaš ja kultuvrralaš mánggalágánvuodas ja dakko bakte ovddidit utnolašvuoda, kultuvrraidgaskasaš dialoga ja gaskavuoda gudnejahttima árvvuid. Vehádatgielaid oahpahusa ja oahpahusa, mii dáhpáhuvvá vehádatgielaiguin, lassin bákkolaš oahppoplánii galggalii dán geažil gullat maid diehtu vehádagaide historjjás sihke sin addin bidjosis soahpamušstáhta kulturárbái ja servodahkii. Dát oahpahus ii galggale ráddjejuvvot dušše guovlluide, gos orrot árbevirolaččat álbmotlaš vehádat, muhto didolašvuohhta ja gudnejahttin servodaga gielalaš mánggalágánvuodas galgá ovddiduvvot juohke sajes riikkas gitta mánnávuoda rájes. Dán olis ráđdeaddi komitea atná hui buorrin historjjá ja eanadiehtaga oahpahusas adno gárttat, mat čájehit álbmotlaš vehádagaide historjjálaččat dehálaš guovlluid ja main báikkálaš namat leat čállojuvvon vehádatgielaiguin. Dasa

¹⁰⁶ Gč. maid ráđdeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen.

lassin komitea lea vuolláisárgon dan, ahte lea dehálaš oahpahit historjjá máŋgga sierra oaidninvuogis.¹⁰⁷

83. Go jurddahuvvo sosiála oktiigullelašvuohta ja čavddisvuohta, de ráđdeaddi komitea atná buorin álgagiid, maiguin geasuhuvvojit nuppi servošiid mánát skuvllaide, main fállujuvvo vehádatgielalaš ja –gielain addojuvvon oahpahuš. Dat giitá maid doaibmabijuid, maiguin movttiidahtto kultuvrraidgaskasaš ja rájiid rasttildeaddji oktavuodaide ja ovddiduvvo gielaid oahppan dihto oasi miel dehe dievaslaš giellalávgunprográmmaiguin. Go dát kultuvrraidgaskasaš lahkonanvuogit plánejuvvojit, de lea dehálaš, ahte eai duššefal oahpahušvuogádaga ráhkadus (sierranaston diimmut, skuvllat ja skuvllaid hálddašeaddji lávdegottit) muhto maid oahpahuš sisdoallu ovddida gaskavuoda gudnejahttima ja etnikkalaš joavkkuid gaskasaš ipmárdusa árvvuid vuhtii válddedettiin maid eará identitehta oassedagaldagat dego oskkoldaga, geográfalaš sajádaga ja sohka-beali.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Goalmát cealkámuš, mii guoská Estteeatnama.

¹⁰⁸ Gč. maid ráđdeaddi komitea vuosttaš temáhtalaš oppalaškommeantta: skuvlen.

Oassi VII Gielalaš vuoigatvuodat ja oassálastin

84. Álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuotta oassálastit beaktilit almmolaš áššiide 15 artihkkala mielde adnojuvvo rápmaoktasašsoahpamuša guovddášmearrádussan, masa ráđdeaddi komitea oamastii nuppi temáhtalaš oppalaškommeanttas.¹⁰⁹

Beaktilis oassálastin lea guovddázis rápmaoktasašsoahpamuša suddjen eará vuoigatvuodaid buotlágán atnui, ja dat álkidahtta kultuvrraidgaskasaš dialoga ja ovddida sosiála oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda. Buot dát oassálastima bealit sáhttet leat olbmuide, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, problemáhtalaččat giellaáruid dihte. Dát lohku gielalaš vuoigatvuodain ja oassálastimis gieđahallá danin áššiid, mat leat dehálaččat maiddái dán temáhtalaš oppalaškommeantta loguin, dego ovtta veardásašvuoda ja vealatkeahtesvuoda gažaldagat, vehádatgielaid atnu almmolaččat sihke vehádat- ja váldogielaide oahppan ja daiguin oahppan.

85. Giellagažaldagat ja giellalahkaásaheapmi leat dávjá guovddázis vehádatservošiid dáfus ja dat sáhttet dagahit gealdagasvuodaid servodagas. Dán dihte guokte liikká dehálaš mihttomeari galgaba soabahuvvot oktii: nuppe dáfus vehádatgielaide anu dáhkádušat ja gudnejahttin ja nuppe dáfus sosiála oktiigullelašvuotta ja čavddisvuotta. Maŋit doaba orru doallame sisttis čujuhusaid ovtta váldo virggálaš gillii. Ráđdeaddi

¹⁰⁹ Ráđdeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeanta: álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid beaktilis oassálastin kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii sihke almmolaš áššiide, vuollečujuhus 4.

komitea lea geardduhan eatnatlohkosaš riikaguovdasaš cealkámušainis virggálaš giela ovddidanulbmila leat vuoigadahtton, daningo das lea hui dehálaš rolla servodaga oktiigullevažvuoda ja čavddisvuoda joksamis ja álbmotlaš vehádagaide gullevaž olbmuid beaktilis almmolaš eallimii oassálastima movttiidahttimis. Virggálaš giela máhttin álkidahtta identifiserema stáhta orrun ja aktiivvalaš riikkavuložin, ja danin dat lea vealtameahtun álbmotlaš vehádagaide gullevaž olbmuid almmolaš eallimii oassálastima dáfus. Dego ovddabealde lea daddjojuvvon, virggálaš giela máhttu ja álbmotlaš vehádagaide gullevaž olbmuid earenoamáš gielalaš vuoigatvuodaid geavahus eaba govčča nuppit nuppiid eret. Buot virggálaš giela nannema plánain dehe doaimbajuiin galgá ságastallat áiggebáale almmolaš gullanmeannudemiin. Álbmotlaš vehádagaide ovddasteaddjit galget leat dain aktiivvalaččat mielde dan sihkkarastima várás, ahte vehádatgielaid vuoigatvuodat bohtet beaktilit suddjejuvvot.

1. Gielalaš vuoigatvuodat ja beaktilis kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii oassálastin

86. Olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, deivet earáid stuorit váttisvuodaid bargomárkaniidda viggamis, oahpahusa ja skuvlema sihke orrunvistti, dearvvašvuohtafuolahusa ja eará sosiálabálvalusaid oazžumis. Dát váttisvuodat bohtet eará sivaidda lassid dájvja maid gielalaš áruin, mat bealiteaset laktásit virggálaš giela váilevaž máhttui.¹¹⁰ Dilli sáhtta leat juobe heajut daid álbmotlaš vehádagaide gullevaž olbmuid buohta, geain leat heajos vehádatgiela oahppanvejolašvuodaid

¹¹⁰ Gč. ovdamearkka dihte vuosttaš cealkámuša, mii guoská Georgia.

dihte skuvlema nogadettiin heajoslágán vehádatgiela máhttin iige ollenge virggálaš giela máhttu. Eanemus dáhpáhusain virggálaš giela buorrešlájat oahpahus ja máhttin leaba beaktilis kultur-, servodat- ja ekonomijaeallimii oassálastima gáibáduš. Álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid virggálaš giela oahppan galggalii go dilli dákkár álkidahttit buot ahkejoavkkuin, mielde lohkkon dat, geat leat juo ožžon barggu almmolaš dehe priváhtasektoris. Earenoamážit riikkain, main leat váldon atnui ođđa virggálaš gielat, eiseválddit galggale dahkat ođđa giela oahppamis álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid geasuheaddji ovdamearkka dihte fáladettiin bargoovdánanvejolašvuodaid olbmuid, geat hupmet sihke virggálaš ja vehádatgielaid.

87. Virggálaš giela dehe gielaid ilá garra máhttingáibádušat dihto bargguide beassamii dehe sierra dávviriid dehe bálvalusaid oažžuma várás sáhttet goitge áššeheamit ráddjet álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid beassama bargomárkaniidda dehe sosiálaoaju ollái.¹¹¹ Soahpamušstáhtat galggale dan geažil álgit beaktilis doaimmaide eahpegorálaš ráddjehusaid jávkadeami várás, mat estet bargomárkaniidda beassama. Dain bargguin, main virggálaš giela máhttin lea vuoigadahtton eaktu, giellamáhttogáibádušat fertejit juohke dáhpáhusas leat háhpohallojuvvon almmolaš ovdamuni ektui govttolaččat eige dat galgga mannat badjel dán ulbmilii beassama dáfus vealtameahttun dási. Giellagurssat ja dárbbu mielde čuozihuvvon doarjja galggalii leat oažžunsajis ovdal giellamáhttogáibádušaid

¹¹¹ Gč. ovdamearkka dihte vuosttaš cealkámuša, mii guoská Aserbaižana.

ollašuhhtima, vai sáhtálii álkidahttot virggálaš giela oahppan ja caggat álbmotlaš vehádagaide gullelaš bargiid dehe ohcciid vealaheapmi dehe bistemeahttun oassálastin.¹¹²

88. Sosiálaoajuid ja dihto almmolaš vuoddo- ja eará bálvalusaid oažžun ii oáččule leat sorjavaš ákkahis giella- ja orrunbáikegáibádusain.¹¹³ Lágádusaid, mat fáillet almmolaš bálvalusaid ja sosiálaoaju, diehtu ja neavvun galgá leat álkit olaheamis ja dárbbášlaš osiid oažžumis álbmotlaš vehádagaide gielaiguin.¹¹⁴ Guovlluin, main orrot mearkkašahhti olu olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide, dearvvašvuohtafuolahusa ja boarrásiidfuolahusa fágalaš ja hálddahušlaš bargit galggale bastit bálvalit vehádagaide gullelašcaid sin gielaiguin ja dát fágaolbmot galggale oažžut álbmotlaš vehádagaide kultuvrra ja gielladuogáža skuvlema, vai sii basttále doarvái bures dávistit álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid sierradárbbuide. Rádđeaddi komitea lea dása čujuhettiin cealkán, ahte báikkálaš eiseválddit galggale aktiivvalaččat viggat bálkáhít bargiid, geat devdet áššáigullelaš dohkálašvuohtagáibádusaid, ja geain lea dárbbahassii buorre giellamáhttu.¹¹⁵ Álbmotlaš vehádagaide gullelaš dearvvašvuohtasuorggi sirdiid dehe veahkeheddjiid (dehe aŋkke vehádatgiela hubmi

¹¹² Gč. rádđeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeantta: beaktilis oassálastin.

¹¹³ Seamma.

¹¹⁴ Seamma. Goalmmát cealkámuš, mii guoská Dánmárkkku.

¹¹⁵ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Estteeatnama. Goalmmát cealkámuš, mii guoská Ruota.

dulkkaid) bálkáheapmi sáhtta dasa lassin buoridit gulahallama.¹¹⁶

89. Soahpamušstáhtat galggale dasa lassin ovddidit dan, ahte hálddahussii ja almmolaš bálvalusaide bálkáhuvvojit sihke álbmotlaš ja báikkálaš dásis álbmotlaš vehádagaide gullevaččaid ja/dehe álbmotlaš vehádagaide giela/gielaid hubmi olbmuid, dorjojuvvo sin ovdáneapmi ja dollojuvvojit sii bálvalusas. Lea mávssolaš sihkkarastit álbmotlaš vehádagaide gullevaš olbmuid ja/dehe vehádatgiela dehe –gielaid hubmiid beaktilis oassálastin hálddahussii, mielde lohkkon bolesfámus ja riektelágádus, vai vuoigatvuohta atnit vehádatgiela eiseválddiid olis earániid divššodettiin ollašuvvá beaktilit. Vehádatgielaid doarvái mieldeorrun almmolaš eallimis ja virggálaš oktavuodain veahkeha dasa lassin dáhkidit dan, ahte vehádatgiella gárgana ja návddaša doarvái árvvus atnima nu ahte leat sihke álbmotlaš vehádagaide gullevaš ja váldoálbmoga nuoraid mielas geasuheadji stuđerema čuozáhat. Dán dihte vehádatgiela máhttin galggalii álohii adnojuvvot ovdamunnin ja árbevirolaš orrunguovlluin juobe gáibádussan almmolaš eiseváldibargguid rekryterenmeannudemiin.

2. Gielalaš vuoigatvuodat ja beaktilis oassálastin almmolaš áššiide

90. Ráđdeaddi komitea dovddasta, ahte lihttostáhtaráhkadus, biđggiidahttin ja sierralágán autonomiijaordnedeamit sáhttet leat ovdamunni

¹¹⁶ Gč. ráđdeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeantta: beaktilis oassálastin.

vehádagaide gullelaš olbmuid dáfus.¹¹⁷ Kulturaautonomiijaordnedemiid ulbmilin sáhtá leat ovdamearkka dihte vehádatkultuvrra, -giela dehe – skuvlema dehálaš doaimbaválddi fápmudeapmi álbmotlaš vehádagaide ovddasteaddji servviide. Jos dákkár ordneamit duddjojuvvojit, de vuodđolága eará lágaid njuolggadusain galget čielgasit sierranastojuvvot autonomiijavuogádaga luondu ja viidodat. Gaskavuodát áššáigullelaš stáhta institušuvnnaide sihke ruhtadanortnegat galget sierranastojuvvot lágas.¹¹⁸ Ovddasvástádusa juohkin hálddahusa sierra dásiid gaskka ii sáhte adnojuvvo ággan dasa, ahte álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid kultuvrra ja giela gárgehandiliid ovddideapmái viggi politihkka ii ollašuhthtojuvvo, daningo guovddášhálddahas lea ollislaš ovddasvástádus suorggi riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid dego rápmaoktasašsoahpamuša mearrádusaid gudnejahttimis.¹¹⁹

91. Árvvoštaladettiin ođastusaid, maid ulbmilin lea rievdadit hálddahaslaš rájiid, eiseválddit galggale gullat álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid, vai sii sáhtále suokkardallat dáid ođastusaid vejolaš váikkuhusa iežaset gielalaš vuoigatvuodaid ollašuvvamii. Juohke dáhpáhusas soahpamušstáhtat eai galggale dohkkehit doaimbajuid, maid ulbmilin lea unnidit álbmotlaš vehádagaid orrunguovllu álbmoga gorálaš ossodaga dehe ráddjet rápmaoktasašsoahpamuša vuodul suodjaluvvon vuoigatvuodaid. Muhtin riikkaid buohta ráđdeaddi

¹¹⁷ Gč. maid EDOO vehádatáittardeaddji, Lunda ávžžuhusat 1999.

¹¹⁸ Gč. ráđdeaddi komitea nubbi temáhtalaš oppalaškommeantta: beaktilis oassálastin.

¹¹⁹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Italia.

komitea lea suokkardan váldoálbmogii gullelaš olbmuid dili dain riikka osiin, main sii ráhkadit vehádaga. Nu daddjojuvvon ‘vehádagaid siskkáldas eanetloguid’ gielalaš vuoigatvuođaid ollašuvvan gáibida ráđdeaddi komitea oainnu mielde seammalágán dáhkádusaid go álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid buohta.¹²⁰ Dat geahčai earret eará, ahte luohkkásturrodaga vuoliduvvon unnimusmearit galggale heivehuvvot dáidda diliide seamma ládje go vehádatgielalaš skuvllain, vai ‘rievttes’ vehádatgiela ja gielalaš oahpamus sáhtta áhpsit fállujuvvot.¹²¹

92. Soahpamušstáhtat galggale sihkkarastit, ahte álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid ovddasteaddji dehe sisdoalli bellodagain leat ovttaveardásaš vejolašvuođat válgakampanjeremii. Dát sáhtta dárkkuhit vehádatgielalaš válgareklámaid lebbema. Eiseválddit galggale maid árvvoštallat vehádatgielaid geavahanvejolašvuođaid fállama almmolaš bálvalusa televišuvdna- ja rádiosáddagiin, mat leat dárkkuhuvvon válgakampanjeremii, sihke válgalihpuin ja eará válgamateriálain guovlluin, gos orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahhti mearri olbmot, geat gullet álbmotlaš vehádagaide. Parlameanta- ja báikkálašválggaid evttohasain gáibiduvvon giellamáhttogáibádusat eai vealttakeahhtá leat rápmaoktasašsoahpamuša 15 artihkkala mielde, daningo dain lea biehtadahkes váikkuhus álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid

¹²⁰ Seammalágán lahkonanvuohki galggalii heivehuvvot maid nd. ‘vehádat vehádaga’ –diliide.

¹²¹ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Suoma. Goalmmát cealkámuš, mii guoská Estteatnama. Goalmmát cealkámuš, mii guoská Romania.

beaktilis oassálastimii almmolaš áššiide.¹²² Álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vejolašvuohta geavahit vehádatgielaid báikkálaš luohttamušorgánain sáhtta dahkat vejolažžan vehádagaide gullelaš beaktilit oassálastima mearrádusdahkamii. Ráđdeaddi komitea lea atnán buorin viggamušaid udnod vehádatgielaid geavahusa almmushálddaha sise guovlluin, main orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahtti mearri álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot.¹²³

93. Vuoigatvuohta geavahit friddja vehádatgielaid njálmálaččat ja čálalaččat, priváhta ja almmolaččat ja hálddahaslaš eiseválddiiguin earániid dikšumis lea maid dehálaš dagaldat, mii ovddida álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid oassálastima almmolaš áššiide earenoamážit guovlluin, main orrot árbevirolaččat dehe mearkkašahtti mearri álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmot. Vejolašvuohta geavahit vehádatgiela hálddahaslaš eiseválddiiguin earániid dikšumis sáhtta beavttálmahttit gulahallama áššiin, mat váikkuhit njuolga álbmotlaš vehádagaide, go fas virggálaš giela dehe gielaid áidna vejolaš atnu sáhtta duodalaččat váttásnuhttit sin beaktilis gullama ja oassálastima. Dán dihte lea dehálaš sihkkarastit, ahte vehádatservošiidda leat fállun dárbbaslaš dulkon- ja jorgalanbálvalusat ovdamearkka dihte láchkaevttohusaid giedáhallanmutter. Ná sihkkarastojuvvo, ahte sis lea beaktilis vejolašvuohta muitalit iežaset fuolain. Galget leat maid dáhkádusat das, ahte álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gullanmekanismmat, dego ráđdeaddi váljagottit, doarvái

¹²² Cealkámuš, mii guoská Georgia.

¹²³ Goalmmát cealkámuš, mii guoská Estteeatnama; nubbu cealkámuš, mii guoská Ukraina.

vuogi mielde gieđahallet vehádatovddasteddjiid
evttohusaid ja váldet daid beaktilit vuhtii
mearrádusdahkanproseassain.

Oassi VIII Jurddabohtosat

94. Rápmaoktasašsoahpamuša ratifiseren soahpamušstáhtat leat čatnasan “ovddidit diliid, mat leat dárbbaslaččat, vai álbmotlaš vehádahkii gullelaš olbmot sáhttet doalahit ja gárgehit kultuvrraset sihke seailluhit identitehttasat mávssolaš vuodđodagaldagaid”, giella das fárus. Dát oppalaškommeanta čohkke oktii ráddeadde komitea dulkomiid rápmaoktasašsoahpamuša mearrádusain, mat gusket giella, ja dan mihttomearrin lea danin fállat guhkes áigegaska rávvagiid, mainna rápmaoktasašsoahpamuša prinsihpaid ollašuttin sáhttá buoriduvvot. Dat lea dárkkuhuvvon eiseválddiide, mearrideddjiide, vehádagaide ovddasteddjiide, almmolaš válddi virgehálldašeddjiide, álbmotserviide, universitehtaide ja eará áššáigullelaš čanusjoavkkuide. Dat fállá rávvagiid ja geavada ávžžuhusaid, maid dárkkuhussan lea ovddidit servodatlaš oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda ulbmila ráhkadettiin lágaid ja politihka, mii váikkuha vehádagaide gullelaš olbmuid giellalaš vuoigatvuodaide.

95. Rápmaoktasašsoahpamuša oainnuid miel vehádatvuoigatvuodát, mat ain gárgehuvvojit bearráigeahččoproseassain, gáibidit vealakehtes giellapolitihka. Dát dárkkuha dan, ahte juohkeovttas lea vuoigatvuohta čájehit sierralágánvuodas, ja sierralágánvuohta lea maid dohkálaš. Dán dovddasteapmi ja dohkkeheapmi ii goitge oaččo doalvut bissovaš identitehtaid duddjomii. Daningo giella laktása lágga ideologiijai ja hierárkkalaš gaskavuodaide, de álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid klassifiseren sáhttá doalvut dasa, ahte sidjiide ii addojuvvo ovttavewardásaš sajádaga servodatlaš vuorrováikkuhusas.

Sierralágánvuođa dovddasteapmi galgá vuodđuduvvat buohkaid servodaga lahtuid dievas ja beaktilis ovtaveardásašvuhtii sin identiteahttaset ja giellajovkui gullamis fuolakeahtta. Dákkár ovtaveardásašvuođa ovddideapmi gáibida doaimmaid, mat dahket vejolažžan ovtaveardásaš resurssaid oažžuma ja vuoigatvuodaid sierralágánvuodain fuolakeahtta sihke servodatlaš vuorrováikkuhusa, mii manná badjel sierralágánvuodaid.

96. Ovttahatolbmo vuoigatvuodaid áššegirjin rápmaoktasašsoahpamuš vuojudivvá individuálahubmái ja dán vuoigatvuodaide ja friddjavuodaide servodatlaš oktavuodain doaimmadettiin. Rápmaoktasašsoahpamuša ollašuhttima politihkka galgá dán dáfus váldit vuhtii dan, ahte giellajovkui gullan vuodđuduvvá friddja meroštallojuvvon iežas identitehttii, mii ii leat statihkalaš dehe eksklusiiva. Ovttaskas mearrádusat čuhcet individuálajoavkkuide, ovdamearkka dihte go lea jearaldat sin beaktilis ovtaveardásašvuodaset ovddideamis, muhto dattege gielalaš vuoigatvuodaid buotlágán gárgeheapmái ja ovddideapmái oaivvildeaddji politihkka ferte maid gehččojuvvot servodat ollisvuohtan.

97. Dievas ja beaktilis ovtaveardásašvuođa sihke utnolašvuođa ja etnikkalaš joavkkuid gaskavuođa gudnejahttima ovddidan oppalašprinsihpaid lassin rápmaoktasašsoahpamuš sisdoallá joavkku sierramearrádusaid dain surggiin, mat leat mávssolaččat sihke álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid gielalaš vuoigatvuodaid dássettolaš gárgeheami ja mánggalágán servodagaid ovddideami dáfus. Dat gusket joavkomeidiaid (almmolaš, priváhta, árbevirolaš ja fierbmevuodđosaš), giela priváhta ja almmolaš geavahusa,

skuvlema ja beaktilis oassálastima. Oppalaškommeanta giedahallá danin earenoamážit dáid oassesurggiid.

98. Vai sáhtta leat mielde váikkuheame oppalaš sosiála oktiigullelašvuoda ja čavddisvuoda ovddideami ulbmilii dáhkidettiin álbmotlaš vehádagaide gullelaš olbmuid vuoigatvuodaide ja friddjavuodaide, de galget ohccojuvvot dárkket čuozihuvvon čovdosat sierra álbmotlaš vehádagaide iešgudege soahpamušstáhta iežas earenoamáš dilis. Dilit gárganit geažos áigge, ja danin soahpamušstáhtaid dihto diliide gávdnan čovdosat eai vealttakeahtta dáhkit dan, ahte rápmaoktasašsoahpamuša standárddat divvet maiddái boahpteáigge. Vehádagaide gullelaš olbmuid giellavuoigatvuodaide njuolga dehe gaskkalaččat váikkuhan politihkka, lágaid váilelašvuodat ja doaibmabidjomekanismmat galget dan dihte geažos áigge bearráigeheččojuvvot, árvvoštallojuvvot ja rievdaduvvot lagas gullanovttasbarggus áššáigullelaš joavkkuiguin. Ráđdeaddi komitea árvvoštallá seamma ládje čuovvovaš bearráigeahččovuoruinis soahpamušstáhtaid doaibmabijuid, mat váikkuhit gielalaš vuoigatvuodaide ja gárgaha iežas jurddabohtosiid ain. Dego láidehusas daddjojuvvui, oppalaškommeanta lea dárkkuhuvvon ealli áššegirjin, ja dan dulkon rievda rápmaoktasašsoahpamuša bearráigeahču ovdáneami mielde.